

UMĚLECKÉ PŘEDMĚTY ZE ŽIDOVSKÉHO MAJETKU V ČESKÝCH ZEMÍCH 1938–1945.

**Protiprávní zásahy do majetkových práv, jejich rozsah a nástin následných osudů
tohoto majetku.**

*Zpráva expertního týmu pro objasnění historických a hospodářských otázek arizace
židovského majetku ustaveného v rámci Smíšené pracovní komise usnesením vlády České
republiky ze dne 25. listopadu 1998 č. 773.*

Praha, září 2000

OBSAH

	Úvod	s. 1 - 4
I.	<u>Prameny a literatura</u>	s. 5 - 10
I. 1.	Prameny	
I. 1. 1.	Státní ústřední archiv Praha	
I. 1. 2.	Moravský zemský archiv Brno	
I. 1. 3.	Zemský archiv Opava	
I. 1. 4.	Státní oblastní archiv Praha	
I. 1. 5.	Archiv Národní galerie v Praze	
I. 1. 6.	Archiv Ministerstva vnitra České republiky	
I. 1. 7.	Archiv Ministerstva zahraniční věcí České republiky	
I. 1. 8.	Spisovna Ministerstva financí České republiky	
I. 1. 9.	Bundesarchiv Berlín	
I. 2.	Literatura	s. 10 - 16
I. 2. 1.	Edice dokumentů z válečného období	
I. 2. 2.	Archivní pomůcky	
I. 2. 3.	Literatura k okupační správě	
I. 2. 4.	Zahraniční publikace	
I. 2. 5.	Články, oznámení a výzvy (Věstník Židovské náboženské obce)	
I. 2. 6.	Práce o Židovském muzeu v Praze	
I. 2. 7.	Literatura k poválečnému osudu konfiskovaného uměleckého majetku	
I. 2. 8.	Odborná právní literatura (interpretace nařízení a výnosů židovského majetku)	
II.	<u>Výklad pojmů</u>	s. 17 - 30
III.	<u>Právní a institucionální rámec konfiskace uměleckých předmětů ze židovského majetku na území Protektorátu Čechy a Morava</u>	s. 31 - 48
III. 1.	Periodizace procesu omezení vlastnických a ostatních majetkových práv židovského obyvatelstva	
III. 2.	Vztah říšských a protektorátních právních norem k československému právnímu řádu	
III. 3.	Právní rozdělení a postavení židovského obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava	
III. 4.	Právní předpisy v období od Mnichova do 15. března 1939	
III. 5.	Právní předpisy upravující dispozici se židovským majetkem na území protektorátu v období od 16. března do října 1941	
III. 6.	Konfiskace uměleckých předmětů gestapem	
III. 7.	„Legální“ vystěhování a hromadné deportace	
III. 8.	Základní právní normy ke konfiskacím uměleckých předmětů na území tzv. Sudet	

- IV. Mechanismy konfiskace uměleckých předmětů, nakládání s ním (zajišťování, třídění, evidence, realizace a distribuce; instituce podílející se na této činnosti) s. 49 - 117
- IV. 1. Kategorie konfiskovaného uměleckého majetku s. 50 - 59
- IV. 1. 1. Dary za vývozní povolení
- IV. 1. 2. Umělecké předměty z majetku osob, které se vystěhovaly s povolením okupačních úřadů po 15. březnu 1939
- IV. 1. 3. Umělecké předměty z majetku deportovaných osob
- IV. 1. 4. Umělecké předměty z majetku osob zatčených v důsledku politické nebo rasové perzekuce, či podle ostatních trestněprávních norem
- IV. 2. Postup při zajišťování uměleckých předmětů z majetku deportovaných osob s. 59 - 71
- IV. 2. 1. Zabavení a správa uměleckého majetku deportovaných – Treuhandstelle
- IV. 2. 1. 1. Správa klíčů
- IV. 2. 1. 2. Třídění a klasifikace
- IV. 2. 1. 3. Evidence
- IV. 2. 1. 4. Cennosti
- IV. 2. 1. 5. Ohodnocení
- IV. 2. 1. 6. Balení
- IV. 2. 1. 7. Přeprava předmětů
- IV. 2. 1. 8. Zřízení a správa skladů
- IV. 2. 2. Kontrola činnosti Treuhandstelle a prověřování majetkových příznání deportovaných osob
- IV. 2. 3. Evidence a centrální registrování spisů
- IV. 2. 4. Zprávy o činnosti Treuhandstelle
- IV. 3. Policejně zajišťovaný umělecký majetek – nakládání s ním, jeho třídění a další distribuce s. 71 - 77
- IV. 3. 1. Vermögensamt
- IV. 3. 2. Gestapo
- IV. 4. Postup zajišťování uměleckého majetku, oceňování a jeho další distribuce s. 77 - 117
- IV. 4. 1. Úloha tzv. Einsatzstabů při zajišťování uměleckých předmětů
- IV. 4. 1. 1. Einsatzstab I – Rinnebach
- IV. 4. 1. 2. Einsatzstab II – Jurk
- IV. 4. 2. Realizace konfiskovaného uměleckého majetku – umělecký obchod, aukce
- IV. 4. 2. 1. Obchod s uměleckými předměty André, Praha
- IV. 4. 3. Treuhand- und Revisionsgesellschaft a její činnost na Moravě
- IV. 4. 4. Muzea a galerie na území protektorátu a Sudet, do kterých plynul konfiskovaný umělecký majetek
- IV. 4. 4. 1. Praha – Státní sbírka starého umění / Českomoravská zemská galerie a Moderní galerie (dnes Národní galerie v Praze)

- IV. 4. 4. 2. Praha – Ústřední židovské muzeum (dnes Židovské muzeum v Praze)
- IV. 4. 4. 3. Brno – obrazárna Moravského zemského muzea / Zemského muzea (dnes Moravská galerie Brno)
- IV. 4. 4. 4. Muzea na území tzv. Sudet (Říšské župní muzeum /dnes Slezské zemské muzeum/ v Opavě)

V. Rešerše ke konkrétním případům konfiskace uměleckých děl ze židovského majetku na území protektorátu s. 118 - 168

- V. 1. Sbírka Richarda Poppera – Praha (Brno)
- V. 2. Sbírka JUDr. Emila Freunda – Praha
- V. 3. Sbírka Selmy Baštýřové – Praha
- V. 4. Sbírka Hedviky a Jindřicha Waldesových – Praha
- V. 5. Sbírka Richarda Morawetze – Praha (Úpice)
- V. 6. Sbírka Oskara Federera – Vítkovice (Praha)
- V. 7. Sbírka JUDr. Arthura Feldmanna – Brno
- V. 8. Sbírka JUDr. Philippa Gomperze a jeho rodiny – zámek Oslavany
- V. 9. Sumarizace materiálů k otázce darů za vývozní povolení

VI. Restituce uměleckých předmětů ze židovského majetku 1941–1948 s. 169 - 176

- VI. 1. Právní základ pro restituce uměleckých předmětů ze židovského majetku 1941–1948
- VI. 2. Osudy uměleckých předmětů z majetku obětí holocaustu ve správě Národní galerie v Praze po roce 1945

VII. Závěrečné shrnutí s. 177 - 183

- VII. 1. Způsoby konfiskace uměleckých předmětů
- VII. 2. Nejdůležitější orgány německé okupační správy, či orgány touto správou zřízené, které se na konfiskacích podílely
- VII. 3. Objem konfiskovaných uměleckých předmětů
- VII. 4. Problematika restitucí uměleckých předmětů po roce 1945
- VII. 5. Doporučení expertního týmu

VIII. Přílohy

- VIII. 1. *Verwertung beschlagnahmten Vermögens, SuChdDtPol. vom 20. 10. 1943, S II C 3 Nr. 9004/42–239–2–., BA Berlin, R 58/256 – RSHA, [strojopis 9 s.].*
- VIII. 2. *Auslieferungs–Protokoll. AMF, fond NSMP, [strojopis 6 s.].*
- VIII. 3. *Jüdische Kultusgemeinde Prag. Treuhandstelle. AMV, fond 425–220–4, [strojopis 22 s.; zpráva publikována v původním znění, včetně českého překladu in: Krejčová, H. – Svobodová, J. – Hyndráková, A.: Židé v protektorátu. Die Juden im Protektoraten Böhmen und Mähren. Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942. Dokumenty. Praha 1997, s. 187–205.].*

- VIII. 4. Grafy zobrazující počet obrazů a uměleckých předmětů ve skladech Treuhandstelle, in: *Arbeitsbericht der Treuhandstelle für das Jahr 1942.*, Jad Vašem – archiv, 07 CZ/27–6(17), [strojopis + fotokopie grafů; zpráva publikována v původním znění, včetně českého překladu in: Krejčová, H. – Svobodová, J. – Hyndráková, A.: *Židé v protektorátu. Die Juden im Protektoraten Böhmen und Mähren. Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942. Dokumenty.* Praha 1997, s. 313–349.].
- VIII. 5. *Bericht über Tätigkeit der Staatspolizeileitstelle Prag bezüglich der Beschlagnahme und Einziehung reichsfeindlichen Vermögens. Zusammenstellung der bis zum 1. Juli 1942 beschlagnahmten und eingezogenen Vermögenswerte. Prag, 1. Dezember 1942.* SÚA Praha, fond 109–4–1346.
- VIII. 6. *Seznam obrazů z majetku p. Poppera.* [Obrazy vybrané ze sbírky Richarda Poppera dr. Zdeňkem Wirthem pro potřeby NKK]. SÚA Praha, fond Ministerstvo práce a sociální péče, sign. 6531, [strojopis 1 s.].
- VIII. 7. *Obrazy a umělecké předměty zavlčené během okupace z Československé republiky různými úřady [...] na neznámá místa.* [Seznam 28 obrazů ze sbírky Richarda Poppera]. SÚA, Praha fond NSMP (Oddělení zjišťování a zajišťování) – nezpracované dodatky, [strojopis 12 s.].
- VIII. 8. *Obrazy a kresby ze sbírky JUDr. Emila Freunda začleněných do sbírek Ústředního židovského muzea v Praze / Jüdisches Zentralmuseum Prag – katalogizační karty.* AŽM, [strojopis 34 s.].

Použité zkratky:

AHŽM	Archiv holocaustu Židovského muzea v Praze
AMF	Archiv Ministerstva financí České republiky
AMV	Archiv Ministerstva vnitra České republiky
AMZV	Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky
ANG	Archiv Národní galerie v Praze
AŽM	Archiv Židovského muzea v Praze
BA Berlín	Bundesarchiv Berlin
ČMZG	Českomoravská zemská galerie
FNO	Fond národní obnovy
KNS	Komise národní správy
KSO	Krajský soud obchodní
MG	Moderní galerie
MPSP	Ministerstvo práce a sociální péče
MŠANO	Ministerstvo školství a národní osvěty
MŠAO	Ministerstvo školství a osvěty
MZA	Moravský zemský archiv v Brně
NG	Národní galerie v Praze
NKK	Národní kulturní komise
NSMP	Národní správa majetkových podstat
NSŽRS	Národní správa Židovské rady starších
RGBl.	Reichsgesetzblatt des Deutschen Reiches
RSHA	Reichssicherheitshauptamt
SOA	Státní oblastní archiv Praha
SPS	Státní památková správa
SPÚ	Státní památkový úřad
SÚA	Státní ústřední archiv v Praze
SŽM	Státní židovské muzeum (1950–1994)
UPM	Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze
ÚŘP	Úřad říšského protektora (1942–1945)
VHHT	Vítkovické horní a hutní těžířstvo
VOBl. RP.	Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren
ZA	Zemský archiv v Opavě
ZNV	Zemský národní výbor
ZÚ	Zemský úřad
ŽMP	Židovské muzeum v Praze (1906–1939; 1945–1950; a od 1994 dosud)
ŽNO	Židovská náboženská obec

ÚVOD

Označení „krádež“, ať zní jakkoli radikálně, nejlépe vystihuje to, co se dělo s židovským majetkem v období 1933–1945, v období, kdy se Evropou šířila vlna teroru rozpoutaná nacisty zejména proti Židům. Přestože je v rámci tohoto poměrně dlouhého časového úseku třeba odlišit jednotlivé vývojové etapy, jejichž proměnlivost závisela nikoli jen na postupu německých vojsk a rychlosti obsazování jednotlivých dobytých území, ale v případě veškerých záležitostí týkajících se židovského obyvatelstva zejména na vývoji německého pohledu na „řešení židovské otázky“, je pro náš účel, sledování nakládání s majetkem obětí holocaustu na území protektorátu Čechy a Morava, důležité neztrácet ze zřetele toto dvanáctileté období v jeho celistvosti, neboť pořádek zaváděný na okupovaných územích byl zpravidla odvozován od již zaběhnutého systému v říši i na územích k říši již dříve připojených.

Tento „pořádek“ primárně sledoval postupné naplňování plánu systematické společenské eliminace židovského obyvatelstva, což v jeho první fázi znamenalo vyloučení Židů z hospodářské sféry. Totální vytěsnění mimo veškerý veřejný život a zprerthání po léta budovaných sociálních vazeb bylo pak jen pouhým důsledkem globální pauperizace zmíněné skupiny obyvatel. Lze dokonce říci, že postupné omezování veškerých majetkových práv, které vedlo nakonec až k jejich naprosté ztrátě, bylo přímým prostředkem k navození stavu, který bývá v literatuře k dějinám holocaustu označován pojmem „sociální smrt“. Navození stavu „sociální smrti“ bylo nezbytné pro naplnění představy nacistů o konečném řešení židovské otázky, která postupně nabývala konkrétnějších rysů, přičemž postupné upřesňování technické proveditelnosti probíhalo po linii: paralýza (ochromení nezávislosti židovských obyvatel jako sociální skupiny popřením jejich vlastnických práv) – společenská izolace (vyloučení z veřejného života jednak v důsledku příslušných nařízení a jednak v důsledku

ztráty ekonomické relevance, přičemž zde panuje vztah vzájemné podmíněnosti jednoho druhým) – absolutní popření sociální legitimacy (deportace, internace a zamezení veškerých vazeb v rámci společnosti a vytěsnění – nikoli na její okraj – ale mimo ni samotnou).

Eliminace Židů, která měla být ve svém důsledku totální, se odehrávala ve jménu „očišťování společnosti“ na pozadí ideologie, v rámci níž byli Židé líčeni jako neštěstí evropských národů. Jako takoví byli demonizováni a označeni za parazitující rasu, kterou je potřeba vytěsnit ze středu árijské společnosti. Označení „parazitující rasa“ pak vedlo k jejich kriminalizaci, což se stalo dokonalou záminkou pro uskutečnění první fáze konečného řešení – hospodářské eliminaci Židů. Jednání, které by za běžných podmínek muselo nutně být označeno za faktické loupení, se odehrávalo de facto za všeobecného konsensu širokých vrstev árijského obyvatelstva. V Německu ovládaném nacisty, a později též na ostatních okupovaných územích, došlo k naprosto anomálnímu, zvrácenému jevu: krádež byla povýšena na instituci, která svým mechanismem měla připomínat něco tak výsostně sociálně spravedlivého jako například řádný odvod daní. Židé byli nuceni registrovat a odevzdávat svůj majetek „zcela dobrovolně“. Zpočátku jim byl po tomto „aktu očistění“ vydán cestovní pas s povolením k „legálnímu vystěhování“, jak bylo nazýváno nucené opuštění domova. Ti, co se ovšem podle nacistů z vlastní viny nevystěhovali dobrovolně a včas a nepřispěli tak svým odchodem k tomu, aby mohla být určitá území, na nichž nacistům nejvíce záleželo, označena jako „judenrein“, na svoji liknavost doplatili mnohem hůře. Jejich registrovaný majetek jim byl zabaven na základě zákonem podložené ztráty veškerých občanských práv a svobod, a navíc proti nim byla uplatněna tvrdá represe. Ta již nebyla uplatněna formou „pouhého“ nuceného vystěhování (*Auswanderung*), jako tomu bylo v prvním případě, ale formou vysídlení (*Abwanderung*) – které fakticky znamenalo „ghettoizaci“ (nucenou izolaci v ghettech) a dále internaci v tranzitních, pracovních a vyhlazovacích táborech s konečným účelem úplného zdecimování a vyhlazení. Ti, kdo shodou okolností přežili veškeré genocidní

instituce, čekala nakonec „evakuace“, pochody smrti, během nichž zahynul značný počet již naprosto vysílených a na smrt nemocných vězňů.

Tato zpráva je věnována zdokumentování jednoho z mnoha aspektů první fáze naplňování „*konečného řešení židovské otázky*“ – konfiskace uměleckých předmětů ze židovského majetku nacisty, která byla nedílnou součástí snahy o hospodářskou eliminaci židovského obyvatelstva. I když ke konfiskaci uměleckých předmětů docházelo v rámci vyvlastnění veškerého „majetku nepřátel říše“, má jejich právní osud svá specifika zakotvená v řadě zákonů, nařízení a vyhlášek, jejichž úplný přehled a rozbor tato zpráva mimo jiné přináší. Okolnosti, které provázely konfiskace uměleckých předmětů a nakládání s nimi, dokonale ilustrují nejen oficiální linii prosazování nacistické kulturní politiky, ale do značné míry odhalují i její skrytou tvář. V souvislosti se sledováním konfiskací jednotlivých uměleckých předmětů a celých uměleckých sbírek nás musí především zajímat způsob formulace příčin, respektive záminek pro zajišťování uměleckého majetku, způsob převodu vlastnických práv a dalšího nakládání s tímto majetkem a samozřejmě funkce jednotlivých institucí, které se podílely na celém procesu vyvlastňování.

Pojmem **umělecké předměty** jsou v této zprávě míněna **díla výtvarného umění**, tj. obrazy, plastiky, kresby a grafické listy. Ve zprávě nebyla proto – až na výjimky – věnována pozornost předmětům uměleckého řemesla, knižním fondům, filatelistickým a numismatickým sbírkám.

V úvodní kapitole zprávy je podán přehled pramenů a literatury vztahující se k problematice konfiskací uměleckých předmětů ze židovského majetku. Ve druhé kapitole je věnována pozornost vysvětlení některých základních pojmů, bez jejichž přesného terminologického vymezení nelze přehledně popsat danou problematiku. V rámci tohoto „terminologického exkurzu“ je rovněž věnována pozornost vzorům, na které nacisté navazovali v prosazování své kulturní politiky v protektorátu, respektive některým

dokumentům, které podchycují nejen vývoj konfiskačního procesu, ale i s ním spojeného specifického jazyka.

Třetí kapitola zprávy přináší rozbor právního a institucionálního rámce celého procesu vyvlastňování, a to se zvláštním přihlédnutím k uměleckým předmětům. Kromě přehledu základních právních předpisů je v této kapitole podán náčrt hierarchie jednotlivých institucí, které se podílely na procesu vyvlastňování, popis jejich fungování v rámci okupační správy protektorátu a vymezení jejich kompetencí v zajišťování a správě konfiskovaného majetku, jež vycházejí z výše zmíněných předpisů. Ve čtvrté kapitole, rozdělené do několika částí, je popsán základní mechanismus nakládání s konfiskovanými uměleckými předměty. Dále je sledován způsob jejich zajišťování, třídění, oceňování a jejich další distribuce. Pátá kapitola přináší výsledky researchu ke konkrétním příkladům arizace uměleckého majetku a sumarizaci materiálů k otázce darů za vývozní povolení. Šestá kapitola postihuje právní základ pro restituce uměleckého majetku v letech 1941–1948 a osudy uměleckých děl z majetku obětí holocaustu ve správě Národní galerie v Praze po roce 1945. Sedmá, závěrečná kapitola přináší shrnutí celé problematiky. Zároveň je zde podán pokus o určení objemu arizovaných uměleckých předmětů. Za vlastním textem zprávy následují přílohy – kopie vybraných archivních dokumentů, na něž je odkazováno v textu.

I. PRAMENY A LITERATURA

I. 1. Prameny

Množství a charakter dochovaného archivního materiálu, který by přímo vztahoval ke konfiskacím uměleckých předmětů ze židovského majetku silně ovlivnila skutečnost, že nacisté v rámci **plánu ARLZ (Auflockerung, Räumung, Lähmung, Zerstörung, tj. uvolnění – vyklizení – ochromení – zničení)** na konci 2. světové války velké množství materiálu zničili nebo z území protektorátu odvezli (k tomu srov. Sládek, O.: Plán ARLZ a jeho vliv na dochovanost archiválií z období nacistické okupace Československa. *Sborník archivních prací* 28, 1978, s. 356–409). Dochovaný materiál je proto nutně velmi fragmentární, a práce s ním byla značně obtížná. Navíc množství materiálu je dosud nezpracováno. Jeho určitá část je dokonce zcela nepřístupná a nadto v současné době stále probíhá předávání materiálů mezi archivy a jejich nové pořádání.

Archivní rešerše v českých a moravských archivech byly doplněny rovněž o rešerše uskutečněné v zahraničí – Berlín, Bundesarchiv.

Následující přehled krátce shrnuje nejdůležitější archivní fondy v jednotlivých archivech a stručně – bez nároku na úplnost – charakterizuje archivní materiál, který byl prozatím zjištěn k problematice konfiskací uměleckých předmětů ze židovského území na našem území v letech 1939–1945.

I. 1. 1 **Státní ústřední archiv v Praze**

Zásadní význam pro sledování dané tematiky mají válečné dokumenty nacházející se ve fondu *Úřad říšského protektora (ÚŘP) a Úřad říšského protektora – dodatky (fond 114)*. Materiál tohoto fondu pochází z agendy *Úřadu říšského protektora* – nejdůležitějšího civilně–správního orgánu v protektorátu.

Důležitý zdroj informací představuje zejména spisová agenda oddělení I–10 (Kultus und

Unterricht), která mj. obsahuje informace k manipulaci s uměleckým majetkem, obecné pokyny pro jeho realizaci a další. Ke stejnému tématu se váže rovněž korespondence pověřence pro umělecký majetek v kanceláři říšského protektora, hraběte von Waldburga. Cenné informace zde byly např. získány rovněž k činnosti *Einsatzstabu I – Rinnebach* (zajišťování a soupisy uměleckých děl v zámcích apod.).

Informace z tohoto fondu dále doplňují materiály z fondů:

109 – *Státní ministr K. H. Frank*, v němž se zachovaly např. Vorgangy s označením uměleckých děl, která byla vyčleněna ze skladů uměleckých předmětů pro potřeby *Českomoravské zemské galerie v Praze*, dále materiály k manipulaci s konfiskovaným uměleckým majetkem, mj. k obrazům z území protektorátu určených pro tzv. *Führermuseum v Linci* apod.

110 – *Německé státní ministerstvo*, materiály k činnosti *Einsatzstabu II – Jurk* vytažené se k zajišťování nábytku, dalšího bytového zařízení apod.

101 – *Gestapo*, materiály k deportaci Židů a konfiskaci jejich majetku.

Válečná situace je zpětně zachycena rovněž v materiálech několika dalších fondů, které obsahují např. výsledky pracovníků *Vermögensamt*, *gestapo*, *Einsatzstabu II – Jurk* nebo pražského *obchodu s uměleckými předměty André* (fond *Zemský národní výbor – dodatky*, osvětlující osudy uměleckého majetku, zavlčeného do Německa a Rakouska (fondy *Ministerstvo školství a osvěty*, *Státní památková správa*, *Zemský národní výbor – dodatky* a rovněž nezpracovaná část fondu *Národní správa majetkových podstat*).

Další okruh materiálů se vztahuje k poválečnému zajišťování konfiskovaného a rozptýleného majetku, k restitucím a ke shromažďování podkladů k nim. Tyto dokumenty se nacházejí např. ve fondech *Ministerstvo práce a sociální péče – dodatky* a již zmíněných již fondech *Státní památková správa*, popř. *Ministerstvo školství a osvěty* (zde se objevují materiály žadatelů o restituci). Fond *Státní památková správa – dodatky* obsahuje důležité informace

k činnosti *Národní kulturní komise* a rovněž k přidělování uměleckých předmětů touto komisí různým muzejním a galerijním institucím na území Československa.

I. 1. 2. Moravský zemský archiv Brno

Neúplné archivní materiály fondu *G 427 – Německá správa zabaveného majetku 1939–1944* se vztahují k činnosti *Treuhand- und Revisionsgesellschaft*, a zejména její brněnské a částečně ostravské pobočky, které měly na starosti oceňování a tzv. realizaci konfiskovaného majetku z prostoru Moravy. Dokumenty poskytují zajímavý pendant k materiálu pražskému a naznačují poněkud odlišnou situaci v Brně a také úzké kontakty s Vídní. Dílčí doklady vztahující se k zajištění majetku Židů uprchlých do ciziny, zatčených gestapem, příp. k uskladnění a evidenci židovských obrazů v menší míře obsahuje také fond *B 251 – Říšský protektor v Čechách a na Moravě, služebna pro zemi Moravu v Brně*.

I. 1. 3. Zemský archiv Opava

Fond *Vrchní finanční president Opava 1938–1945* obsahuje směrnice a výnosy o využití zabaveného židovského a jiného nepřátelského majetku, které reflektují skutečnost, že Opava byla během 2. světové války jakou sudetské území součástí Říše a platily zde odlišné právní předpisy než v protektorátu. Ve stejném fondu se rovněž nalézají vcelku ojedinělé doklady k akviziční politice a postupům, užívaným při získávání přírůstků do sbírkového fondu *Říšského župního musea v Opavě* (nyní Slezské zemské muzeum v Opavě) ze zabaveného židovského uměleckého majetku za válečných ředitelů, Wernera Kudliča i E. W. Brauna, a v neposlední řadě také seznamy Židů, jejichž majetek byl konfiskován (informace o uměleckých předmětech jsou však obsaženy jen výjimečně).

1. 2. 4. Státní oblastní archiv v Praze

Ve fondu *Mimořádný lidový soud v Praze* jsou uloženy trestní spisy Jindřicha (Heinricha) Baudische a Kurta Daluegeho, které doplňují informace z materiálu Archivu Ministerstva vnitra.

1. 2. 5. Archiv Národní galerie v Praze

Převaha relevantního archivního materiálu je uložena v archivním fondu *Národní galerie v Praze*, skupiny *Českomoravská zemská galerie 1939–1945* a *Národní galerie 1945–1959*.

Ve své většině jde o materiály vztahující se k jednotlivým restitučním kauzám z doby po 2. světové válce, kdy se *Národní galerie v Praze* v souvislosti s dotazy případných restituentů prověřovala, zda se v jejích fondech nenachází za války zabavený umělecký majetek.

Další, poměrně velký okruh archivního materiálu tvoří válečné předávací protokoly z různých skladů a konkrétních majetkových podstat do fondu *Českomoravské zemské galerie v Praze*, zápůjčky uměleckých předmětů určených k vybavení nejrůznějších institucí, po válce přebírání uměleckých předmětů např. od *obchodu André*, zprávy o zajišťování majetku atd.

Třetí typ archiválií se týká tzv. darů za vývozní povolení po Mnichovú 1938, respektive po 15. březnu 1939.

1. 2. 6. Archiv Ministerstva vnitra České republiky

Velmi cenné materiály obsahuje především fond 535, *Vyšetřovací spisy* – kde je mj. uložen spis Jindřicha Baudische, který za války působil na pražském gestapu, mj. jako odhadce uměleckých předmětů. Protokoly s Baudischem a dalšími, kteří se podíleli na manipulaci s uměleckými předměty ze zabaveného židovského a jiného majetku (Kurt Quoss, prof. K. M. Swoboda ad.) obsahují detailní informace osvětlující z hlediska vyslychaných postupy a mechanismy konfiskace a ohodnocení uměleckých předmětů, a dalšího nakládání s nimi.

1. 2. 7. AMZV České republiky

Archivní sbírka *Restituce 1945–1956* se skládá ze tří samostatně číslovaných částí – *Restituce podle zemí mimo Německo*, *Restituce Německo* a *Reparace Německo*. Fond obsahuje podklady pro pátrací akce po zavlčeném majetku poskytnuté Restitučnímu oddělení I/5 ministerstva zahraničních věcí československými institucemi, mimo jiné Národní správou majetkových podstat, a informace o průběhu a výsledcích pátrání. Fondy tohoto archivu, které jsou důležité zejména pro sledování poválečných restitucí, mohly být – z důvodů jeho nezpracovanosti – pro potřeby této zprávy použity jen v omezené míře.

1. 2. 8. Spisovna Ministerstva financí České republiky

Zde je uložena část spisové agendy *Národní správy majetkových podstat*, která zatím ještě nebyla předána do Státního ústředního archivu, se vztahuje k období po 2. světové válce, kdy národní správa byla zavedena i na nacistické právnické osoby a majetek shromážděný nacisty během války.

Materiál je vnitřně členěn podle jednotlivých skladů (např. složka Strahov, Haštalská, ad.); konkrétní dokumenty pak ukazují pohyb uměleckých předmětů ze skladů *Národní správy majetkových podstat* dalším institucím (mj. obchod Antikva), činnost *Národní kulturní komise*, shromažďování podkladů a informací a následné řešení restitučních kauz, zprávu o likvidaci NSMP atd.

1. 2. 9. Bundesarchiv Berlín

Dokumenty ve fondu *Reichskanzlei* osvětlují především oficiální říšskou politiku v oblasti konfiskací uměleckých předmětů, a rovněž tak oficiální předpisy pokud jde o nakládání s konfiskáty, svezenyými do skladišť na území Rakouska – Bad Aussee ad. (ve vztahu k

našemu území je zde pouze sbírka Oskara Bondyho, která ovšem byla konfiskována ve Vídni).

Další materiál z let 1938–1939 se týká především konfiskací uměleckých předmětů na rakouském území (tzv. Ostmark). Spis obsahuje mj. dokumenty, naznačující vztah Vídně k Říši a rozdělování konfiskovaných uměleckých předmětů konkrétním muzejním a galerijním institucím. Navíc tyto materiály poskytují zajímavou paralelu k situaci v protektorátu.

Další materiály z období 1940–1943 obsažené ve fondu *Reichssicherheitshauptamt (RSHA)*, mj. interní nařízení a oběžníky určené služebnám státní policie v Praze a Brně, se vztahují k provádění veškerých nařízeních, týkajících se tzv. „začlenění nepřátelského majetku do majetku říše“.

I. 2. Literatura

Literatury, jež by měla přímý vztah k problematice konfiskace uměleckých předmětů ze židovského majetku, je prozatím velmi málo. Existující, zejména sekundární literaturu lze rozdělit do několika pomocných kategorií:

I. 2. 1. Edice dokumentů z válečného období, které vydávají zejména Ústav pro soudobé dějiny a Tereziánská iniciativa nebo její spolupracovníci, včetně článků a studií vycházejících nebo komentujících tyto prameny. Dokumenty a studie jsou věnovány organizaci protektorátní správy a institucím, podílejícím se mj. na manipulaci s uměleckým majetkem (např. Treuhandsstelle). Dokumenty mají charakter zpráv o činnosti nebo shrnutí situace za určitý časový úsek.

1. Kárný, M.: „Konečné řešení“. *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha 1991.

2. Kárný, M. a kol.: *Terezínská pamětní kniha I–II*. Praha 1995.
3. Krejčová, H. – Svobodová, J. – Hyndráková, A.: *Židé v protektorátu. Die Juden im Protektoraten Böhmen und Mähren Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942. Dokumenty*. Praha 1997 (edice Historia Nova, sv. 11) – zde publikovány mimo jiné studie a dokumenty: (Krejčová, H.: *Židovská náboženská obec za války*, s. 7–25; *Treuhandstelle*, s. 199–205; Friedmann, F.: *Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava. Stav k 31. 7. 1942*, s. 264–290; *Zpráva o činnosti Treuhandstelle při Židovské náboženské obci za rok 1942*, s. 345–349; *Organizace Židů v Čechách a na Moravě*, s. 353–355; *Židovská rada starších v Praze – Vývoj a činnost*, s. 387–405).
4. Krejčová, H. – Svobodová, J. (ed): *Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939–1945. Sborník studií*. Praha 1998 (edice Historia Nova, sv. 12).
5. Kárný, M. – Kárná, M. – Lorencová E.: *Terezínské studie a dokumenty 1998*. Praha 1998.

I. 2. 2. Archivní pomůcky (průvodce po archivních fondech a inventáře), které obsahují nejen charakteristiky jednotlivých archivních fondů, uložených zejména ve Státním ústředním archivu, ale také krátké informativní studie a poskytují rovněž základní informace o protektorátní správě, institucích a také o kompetencích jednotlivých úřadů.

1. Německé okupační úřady na území Protektorátu Čechy a Morava. In: *Státní ústřední archiv, Průvodce po archivních fondech a sbírkách*. Díl II., svazek 1, Praha 1987, s. 364–374; Úřad říšského protektora (1934) 1939–1945 (1950), *tamtéž*, s. 375–384.

I. 2. 3. Literatura k okupační správě

1. Tesař J.: Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. Protektorátě. In: *Historie a*

vojensství 13, 1964, č. 2, s. 153–191; č. 3, s. 333–385.

2. Šisler St.: Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945. In: *Sborník archivních prací* 13, 1963, č. 2, s. 46–95.
3. Milotová J.: *Heydrichova správní reforma v kontextu správněpolitického vývoje českých zemí v letech nacistické okupace* [disertační práce]. Praha 1988, strojepis.
4. Janák, J. – Hledíková, Zd.: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989, s. 475–492.
5. Brandes D.: *Češi pod německým protektorátem*. Praha 1999.
6. Maršálek P.: *Německá okupační správa v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 1999.

I. 2. 4. Zahraniční publikace, které přinášejí dokumenty a studie věnující se otázkám manipulace s uměleckými díly během a po 2. světové válce v evropském kontextu, např.:

1. *Civil Affairs Guide, Legal and Administrative Aspects of the Protection of Monuments in Germany and Austria*. War Department Pamphlet No. 31–112. 5 October 1944. War Department Washington D.C.
2. Mihan, G.: *Looted Treasure. Germany's Raid on Art*. London s. a.
3. *Temporary Retention in the United States of Certain German Paintings. Hearings Before a Subcommittee of the Committee on Armed Services United States Senate*. Eightieth Congress, Second Session on S. 2439. A Bill to Provide for the Temporary Retention in the United States of Certain German Paintings. March 4, April 16, 1948. United States, Government Printing Office, Washington 1948.
4. Roxan, D.: *The Rape of Art. The Story of Hitler's Plunder of the Great Masterpieces of Europe*. New York 1965.
5. Roxan D. – Wanstall K.: „Sběratelé“ třetí říše. Praha 1972.
6. De Jaeger, Ch.: *The Linz File. Hitler's Plunder of Europe's Art*. Exeter 1981.

7. Nicholas, L. H.: *The Rape of Europa. The Fate of Europe's Treasures in the Third Reich and the Second World War*. New York 1995.
8. Petropoulos, J.: *Art as Politics in the Third Reich*. Chapel Hill 1996.
9. Feliciano, H.: *The Lost Museum. Nazi Conspiracy to Steal the World's Greatest Works of Art*. New York 1997.

I. 2. 5. Články, oznámení a výzvy, publikované zejména ve *Věstníku Židovské náboženské obce v Praze* (ročníky VII, 1945 – XII, 1950), které dokreslují situaci v oblasti restitucí židovského majetku po 2. světové válce, např.:

1. Frischer, A.: Zákon o neplatnosti některých majetkových jednání z doby nesvobody. Historie a hodnocení. In: *Věstníku Židovské náboženské obce v Praze VIII*, 1946, č. 6, s. 41–43.

I. 2. 6. Práce o Židovském muzeu v Praze, zejména práce, které se věnují historii muzea a utváření jeho sbírek v období existence Ústředního židovského muzea v letech 1942–1945.

1. Volavková, H.: *Příběh Židovského muzea v Praze*. Praha 1966.
2. Altshuler, D. (ed): *The Precious Legacy. Judaic Treasures from the Czechoslovak State Collections* [výstavní katalog]. New York 1983.
3. Pařík, A.: *Židovská muzea v Č. S. R. do druhé světové války* [závěrečná práce postgraduálního studia muzeologie]. Brno [Filosofická fakulta University J. E. Purkyně] 1988, strojopis.
4. Petrášová, M.: *Židovské ústřední muzeum* [závěrečná práce postgraduálního studia muzeologie]. Brno [Filosofická fakulta University J. E. Purkyně] 1988, strojopis.
5. Brocke E. – Zimmermann, M. (ed): *Das Jüdische Museum in Prag. Von schönen*

Gegenständen und ihren Besitzern. Bonn 1991.

6. Potthast, J. B.: *Das Jüdische Zentralmuseum in Prag 1942–45 im Spannungsfeld von jüdischer Kultur und nationalsozialistischer Rassenpolitik* [Hausarbeit zur Erlangung des Grades Magister Artium]. München 1998, strojopis
7. Rupnow, D.: *Täter–Gedächtnis–Opfer. Vernichtung und Erinnerung im „Dritten Reich“ am Beispiel des „Jüdischen Zentralmuseums“ in Prag 1942–1945* [diplomová práce]. Wien 1999, strojopis

I. 2. 7. Literatura k poválečnému osudu konfiskovaného uměleckého majetku

1. Kaplanová, K.: *Zdeněk Wirth a vývoj památkové péče v Československu po 9. Květnu 1945 – zejména s ohledem na ustanovení a působnost NKK* [diplomová práce]. Olomouc [Filosofická fakulta University Palackého v Olomouci] 1999, rukopis.

I. 2. 8. Odborná právnícká literatura z období protektorátu, která se soustřeďuje na interpretaci nařízení a výnosů, týkajících se zejména židovského majetku. Na tyto publikace navazuje literatura obdobného charakteru, vztahující se k předpisům a nařízením o restitucích majetku po 2. světové válce.

1. Jurásek, St.: *Příročí (moratorium) peněžních ústavů a podniků* (Výklad vládního nařízení ze dne 27. března 1939, č. 86 Sb. z. a n.). Praha 1939.
2. Veselý, V.: *Říšské právo v Čechách a na Moravě*. Praha 1940.
3. Utermöhle, W. – Schmerling, H.: *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava. Systematický přehled veškerého židovského zákonodárství podle stavu 15. srpna 1940*. Praha 1940.
4. Utermöhle, W. – Schmerling, H.: *Zajištění židovského majetku. Vysvětlivky k vyhlášce ministerstva financí ze dne 23. ledna 1940, čj. 25761/39–VI*. Praha 1940.

5. Utermöhle, W. – Schmerling, H. – Bing, M.: *Zajištění židovského majetku*. (Peněžní styk se židy). II. dodatek. III. díl. I. A. Komentář vyhlášky ministerstva financí (revisního odboru) ze dne 8. března 1940, č. j. 9221/40–VI. B. Vysvětlivky ke komentáři vyhlášky ministerstva financí ze dne 23. ledna 1940, č. j. 25.761/39–VI. C. Vysvětlivky k nakládání cennými papíry Židů a k třetímu a pátému prováděcímu výnosu k nařízení pana říšského protektora o židovském majetku ze dne 21. června 1939. Provedení pátého prováděcího výnosu ze dne 2. března 1940 k nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě ze dne 21. června 1939 o židovském majetku v oboru státní správy. Praha 1940.
6. Utermöhle, W. – Schmerling, H.: *Zajištění židovského majetku*. V. díl. Platební styk se Židy, židovskými podniky a židovskými osobními sdruženími po zrušení celní a devizové hranice dne 1. října 1940. Praha 1940.
7. Utermöhle, W. – Schmerling, H.: *Zajištění židovského majetku (peněžní styk se židy)*. Výklad [...] k vyhlášce ministerstva financí ze dne 23. ledna 1940, č. 25–761/39–VI. s úředními vyhláškami a pokyny pro zpeněžení židovského majetku. Praha 1940. (
8. Schmidt, H.: *Zajištění židovského majetku*. III. dodatek. IV. díl. Komentář k sedmému prováděcímu výnosu ze dne 10. července 1940 k nařízení říšského protektora o židovském majetku ze dne 21. června 1939. Praha 1940.
9. *Zajištění židovského majetku*. I. dodatek. Vysvětlivky a pokyny k pátému prováděcímu výnosu říšského protektora o židovském majetku z 21. června 1939. Praha 1940.
10. Jurášek, St.: *Příročí (moratorium) peněžních ústavů a podniků a předpisy o židovském majetku*. Praha 1940.
11. Jurášek, St.: *Předpisy o židovském majetku a další předpisy židů se týkající*. Praha 1940.
12. Svatuška, L.: *Židovské předpisy v Protektorátu Čechy a Morava a vývoj rasového práva v Říši*. Sbirka právních pojednání. Svazek 36. Praha 1940.
13. Schmerling, H.: *Zajištění židovského majetku*. VI. díl. Povinná úschova a omezené

- nakládání se sbírkami známek Židů, židovských podniků a židovských osobních sdružení v Protektorátu Čechy a Morava. Praha 1941.
14. Schmerling, H.: *Zajištění židovského majetku*. VIII díl. Pojištění se zřetelem k židovskému zákonodárství, platnému na území Protektorátu Čechy a Morava. Praha 1941.
 15. Stier, R. – Schmidt, H.: *Zajištění židovského majetku*. VII. díl, *Vyřazení Židů z hospodářství Protektorátu Čechy a Morava*. Komentář k nařízení o židovském majetku a k nařízení o vyřazení Židů z hospodářství Protektorátu Čechy a Morava. Přehled všech nařízení a výnosů. Praha 1941.
 16. Jurášek, St.: *Předpisy o židovském majetku a další předpisy židů se týkající*. Dodatek II. Praha 1941.
 17. Jurášek, St.: *Předpisy o židovském majetku a další předpisy židů se týkající*. Praha 1942.
 18. Jurášek, St.: *Nároky věřitelů při likvidaci židovského majetku a při zabavení majetku* (Ansprüche der Gläubiger bei der Abwicklung des jüdischen Vermögens und bei der Beschlagnahme des Vermögens). Praha 1942.
 19. Nešpor, Zd.: *Vrácení majetku persekvaným*. Dekret o neplatnosti majetkoprávních jednání a o národní správě z 19. května 1945 – Ústavní dekret o obnovení právního pořádku z 3. srpna 1944 – Zákon o neplatnosti majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti z 16. května 1946. Praha 1946, 296 s. (XI – 36).

II. VÝKLAD POJMŮ

Dříve než přistoupíme k podrobnějšímu popisu mechanismů vyvlastňování uměleckých předmětů, je třeba věnovat alespoň základní pozornost vymezení pojmů, bez jejichž pochopení se rozbor této problematiky neobejde. Nejdříve ze všeho je třeba si uvědomit, že pojmy dnes běžně spojované s majetkem obětí holocaustu, jako jsou „vyvlastnění“ a „konfiskace“, se neobjevují v žádném z dobových dokumentů a že jde o výrazy, které nacistická terminologie neznala. Termíny, které se naopak v souvislosti s konfiskovaným majetkem v pramenech objevují s železnou pravidelností jsou: **zajištění (Sicherstellung)** a **zabavení (Beschlagnahme)**, (*1) **správa (Verwaltung)**, **správa věrné ruky (Treuhand)**, **začlenění do říšského majetku (Einziehung)**, **využití (Verwendung)** a **zpeněžení (Verwertung)**. Této precizně propracované terminologie je užíváno již v souvislosti s konfiskacemi uměleckých předmětů na rakouském území, které bylo v březnu 1938 připojeno k říši jako tzv. Ostmark. Jelikož však některé tyto v dobových dokumentech hojně se vyskytující termíny působí v dnešním kontextu anachronicky a zastírají pravý stav věcí, je třeba nahradit je dnes v daných souvislostech běžně užívanými výrazy. Zejména v případě označení **Einziehung** a **Verwertung**, jejichž účelem nebylo nic jiného než „stylistická úprava“ pojmenování aktu protiprávního odnětí majetku do sociálně přijatelné podoby, užíváme (kromě citací z dobových dokumentů) výrazy „konfiskace“ a „zpeněžení“. Činíme tak s vědomím skutečnosti, že i tyto výrazy nejsou zcela přesným pojmenováním faktické skutkové podstaty činů, které se v této zprávě snažíme popsat.

Zkušenosti, které v souvislosti s konfiskacemi uměleckých předmětů nacisté získali na území tzv. Altreich a Ostmark, stejně tak jako centrálně diktovaná metodika, kterou si pro zajišťování a správu nepřátelského majetku vypracovali, vedly k prosazování striktního dodržování hierarchie při nakládání se zabavenými uměleckými předměty. Z tohoto pohledu

je především na nacistickou konfiskační politiku na území anektovaného Rakouska nutno pohlížet jako na vzor pro veškeré další konfiskace na ostatních okupovaných územích, ovšem s tím, že docházelo jednak k určitým názorovým posunům v otázkách říšské kulturní politiky a především s tím, že - zejména s odstupem času - docházelo v jednotlivých územně správních celcích ke zbytnění byrokratického aparátu institucí, které se na konfiskacích aktivně podílely, a tím i k zneprůhlednění situace kolem konfiskací uměleckého majetku. Zejména tato nepřehlednost situace přispěla k vytvoření lokálních, pevně provázaných sítí, jejichž struktura umožňovala prosazování osobních zájmů jednotlivých státních úředníků a příslušníků policejních složek v daném místě. Jisté modifikace jsou dobře patrné i z příslušných právních norem (viz kapitolu III). (*2)

Již z obecných pokynů, týkajících se konfiskací majetku zajištěného v období těsně po anšlusu, které se opírají o **nařízení vůdce z 18. listopadu 1938 o „Einziehung von volks- und staatsfeindlichen Vermögen im Lande Österreich“ (RGBl. I s. 1620) (*3)** vyplývá, že bylo od počátku striktně rozlišováno mezi pouze „zajištěným“ (**sichergestellte**), zabaveným (**beschlagnahmte**) a již do říšského majetku „začleněným“ (**eingezogene**), čili konfiskovaným majetkem. Přitom bylo navíc rozlišováno mezi **začleněním na základě výroku soudu (gerichtliche Einziehung)**, které se vztahovalo na policejně zajištěný majetek, a začleněním, které se opíralo pouze o ustanovení obecně platných právních předpisů – například nařízení o židovském majetku. (*4)

Toto až pedantické lpění na přesné definici majetkoprávních vztahů však nebylo pouhou hrou se slovy. Naopak, dokládá nejen snahu nacistů o důslednou legalizaci jejich počínání v otázce konfiskací, ale zejména úpornou snahu nejvyšších míst, a především vůdce, o totální kontrolu nad zabaveným majetkem a od počátku jasně stanovené vymezení kompetencí a práv ve vztahu k tomuto majetku, zejména pokud šlo o umělecké předměty. Je přirozené, že se tyto snahy začaly projevovat zřetelně právě v době, kdy se nacisté poprvé

prakticky potýkali se zabavováním majetku na území donedávna vůči říši cizího státu s vlastní suverenitou, kde zájmům nejvyšších říšských míst konkurovaly zájmy místní samosprávy a kde se zároveň vytvořil nový prostor pro otevřený konkurenční boj s „vlastními lidmi“. (*5)

Jak se s novým a jistě velmi lákavým úkolem, vycházejícím z potřeby uspořádání kompetencí v otázkách konfiskační politiky, snažil vyrovnat především vůdce a lidé z jeho nejbližšího okruhu, je patrné z korespondence, která se v této věci vyvinula mezi Hitlerovým osobním tajemníkem Martinem Bormannem (Adjutant des Führers und Reichskanzlers, Hauptamtsleiter) a šéfem říšské kanceláře Hansem Heinrichem Lammersem (Reichsminister und Chef der Reichskanzlei). V dopise adresovaném Bormannovi 29 (?). července 1938 (datum je špatně čitelné) do Bayreuthu Lammers píše: „[...] *Auf Anordnung des Führers habe ich bereits vor längerer Zeit veranlaßt, daß alle in Österreich beschlagnahmten Vermögenswerte, ohne Rücksicht darauf, ob sie bereits eingezogen sind oder nicht, in ein Verzeichnis aufgenommen werden, auf Grund dessen dann der Führer die endgültige Entscheidung über die Verwendung der fraglichen Vermögensstücke treffen kann, die er sich ausdrücklich persönlich vorbehalten hat. Alle Kunstwerke, gleichgültig, ob es sich um Gemälde, Gobelins, Skulpturen usw. handelt, werden in einem noch zu bestimmenden Gebäude in München oder Berlin untergebracht und sachverständig behandelt und gewertet. Der Reichsführer-SS begründet diesen Vorschlag damit, daß seine Durchführung dem Führer die Besichtigung der Kunstwerke zwecks Entscheidung über ihre endgültige Verwendung erleichtert, außerdem eine bessere Gewähr für die Erhaltung und Wertung der Kunstwerke bietet. Ich halte den Vorschlag für zweckmäßig, möchte aber empfehlen, die Kunstgegenstände nicht in München oder Berlin, sondern in Wien in einem geeigneten Gebäude unterzubringen, um den Anschein zu vermeiden, als sollten diese Kunstwerke Österreich nun endgültig entzogen werden. [...].“ (*6)*

Z uvedené citace jasně vyplývá, že striktní odlišování majetku na „pouze zajištěný“ a

„již začleněný do říšského majetku“ bylo z hlediska říšských zájmů pouhým prostředkem, jak si udržet co nejdokonalejší možnost kontroly stanovením přesného režimu zabavených předmětů; právní relevanci pro uplatnění nároků původního vlastníka toto rozlišení v žádném případě nemělo. Z Lammersova doporučení, aby předměty nebyly vyváženy do Mnichova dříve, než dojde k definitivnímu rozhodnutí o jejich osudu a aby byly shromážděny za účelem prohlídky ve Vídni, je navíc patrné, že se lidé kolem Hitlera, kteří věrně hájili jeho zájmy pokud šlo u umělecké předměty a budování lineckého muzea, snažili eliminovat riziko případného úniku předmětů do rukou jiných, na příležitost vytrvale čekajících zájemců.

Jaká byla situace kolem konfiskací v protektorátu se dozvídáme například ze směrnic vydaných říšským vůdcem SS a velitelem německé policie při říšském ministerstvu vnitra (Der Reichsführer SS und Chef der deutschen Polizei im Reichsministerium des Innern) Reinharda Heydricha z 22. ledna 1940, kterými byly obeslány obě **vedoucí úřadovny státní policie v Praze a Brně (Staatspolizeileitstellen Prag und Brünn)**, **velitel bezpečnostní policie a bezpečnostní služby – SD v Praze (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst in Prag)** a **referenti a pomocní referenti RSHA (Referenten und Hilfsreferenten des Reichssicherheitshauptamtes)**. Text směrnic (*Richtlinien*) se vztahuje k Nařízení o začlenění majetku v Protektorátu Čechy a Morava ze dne 4. října 1939 (*Verordnung über die Einziehung von Vermögen in Protektorat Böhmen und Mähren*, RGBl. I, s. 1998) a upřesňuje pojem „**jednání nepřátelského vůči říši**“ (**reichsfeindliche Handlung**). Za takové je v dokumentu označeno každé jednání namířené proti německé říši započaté po 15. březnu 1939. Protiříšská činnost, jejíž počátek leží před tímto datem, není považována za říši nepřátelskou, pokud byla započata z pohnutek českého národního uvědomění (doslova „aus tschechischem Nationalbewusstsein“). Naproti tomu ovšem jakékoli jednání namířené proti německu ze strany Židů, ať jsou jakékoli státní příslušnosti, je považováno vždy za nepřátelské, a to i jednání z doby před 15. březnem 1939, neboť podle

odůvodnění nařízení s českým národním uvědoměním nemá nic společného (sic!).

V bodě II. Heydrich dále nabádá k tomu, aby bylo v případě „zabavování“ a „začleňování“ (*Beschlagnahme und Einziehung*) majetku v protektorátu postupováno s jistou velkorysostí, s výslovným zdůrazněním skutečnosti, že tato velkorysost je namíste pouze pokud se nejedná o Židy.

V oddíle III směrnic je přesně popsáno, jak je třeba postupovat při začleňování zajištěného majetku do majetku říše: podle §1, odst. 2 **Nařízení o začlenění majetku v Protektorátu Čechy a Morava ze dne 4. října 1939 (Verordnung über die Einziehung von Vermögen in Protektorat Böhmen und Mähren, RGBl. I, s. 1998)** musí být každý jednotlivý případ projevu nepřátelství vůči říši prověřen a stvrzen říšským ministrem vnitra (říšským vůdcem SS a velitelem německé policie – Reichsführer SS und Chef der Deutschen Polizei) v součinnosti s říšským protektorem v Čechách a na Moravě (Reichsprotector in Böhmen und Mähren). Požadavky pro toto prošetření mají být shromažďovány u říšského protektora, respektive velitele bezpečnostní policie (Befehlshaber Sicherheitspolizei). Jakmile dojde k vydání vyjádření k případu a jakmile předá říšský protektor (podle §1 odst. 1 nařízení ze dne 4. října 1939) příslušné oprávnění k „začlenění do říšského majetku“ hlavním úřadovně státní policie v protektorátu, mohou být z jejich strany podniknuty další kroky potřebné pro začlenění do říšského majetku. Ve čtvrtém bodě směrnic je výslovně uvedeno, že nařízením z 4. října 1939 se ruší výnos vedoucího SS a velitele německé policie Reinharda Heydricha upravující pojem *Staatsfeindlichkeit* pro účely „zabavení majetku a jeho začleňování do majetku říše“ v oblasti Sudet a Protektorátu Čechy a Morava z 8. srpna 1939.

(*7)

Pokud jde o **správu (Verwaltung)** majetku konfiskovaného na území protektorátu, velmi obecně o ní hovoří **Nařízení o začlenění majetku v Protektorátu Čechy a Morava ze dne 4. října 1939 (Verordnung über die Einziehung von Vermögen im Protektorat**

Böhmen und Mähren, RGBl. I, s. 1998; Vbl. RP. s. 181). (*8) Ve výnosu je řečeno, že pro „*správu zabaveného majetku začleněného do majetku říše*“, tedy pro správu konfiskovaného majetku, platí obecné předpisy a zásady. Přitom výnos výslovně ukládá, že správu je třeba vést tak, aby bylo umožněno docílit co nejvyšších zisků na daních plynoucích do státní pokladny. Dále je výslovně uvedeno, že majetková podstata musí být řádně zanesena v účetních knihách a jakékoli **zpeněžení (Verwertung)**, tedy jakýkoli odprodej tohoto majetku, podléhá přímému schválení zástupce říšského protektora, státního tajemníka, jímž byl od 18. března 1939 K. H. Frank. (*9)

Podstatná pro poznání mechanismu nakládání se zabavenými uměleckými předměty je dále skutečnost, že existovala výslovně nařízená ohlašovací povinnost, vztahující se na veškerý majetek „nepřátel říše“, která vyplývala **Nařízením o ohlašování nepřátelského majetku z 5. března 1940 (Verordnung über die Anmeldung feindlichen Vermögens, RGBl. I, s. 483)**. Toto nařízení všem říšským a státním úředníkům ukládalo povinnost ohlašovat veškerý nepřátelský majetek říšskému ministerstvu financí. Dispozice se zabaveným nepřátelským majetkem pak upravovalo zvláštní **Nařízení o nakládání s nepřátelským majetkem z 15. ledna 1940 (Verordnung über die Behandlung feindlichen Vermögens, RGBl. I, s. 191)**, které také stanovilo konkrétní formu, jakou měl být zabavený majetek evidován. V zásadě platil pro všechny úředníky RSHA a služeben gestapa závazný způsob evidence děl podle vlastníka a druhu s přesným udáním lokace. (*10)

Zcela konkrétně se Reinhard Heydrich vyjadřuje k nakládání se zabavenými uměleckými předměty v textu oběžníku vydaného 9. prosince 1940, který se týkal **Nařízení vůdce o využití uměleckých předmětů začleněných do říšského majetku (Anordnung des Führers über die Verwendung eingezogener Kunstwerke)**. Tento oběžník, jímž byly obeslány příslušné úřady, skupiny a referáty RSHA, dále veškeré služebny státní policie s výjimkou přiřčených východních oblastí, Haupttreuhandstelle Ost (Berlin W9, Potsdamer

Straße 28), prezident Forschungs- und Lehrgemeinschaft „Das Ahnenerbe“ e. V. a konečně Reichsführer SS und Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, se opírá o písemnou zprávu šéfa říšské kanceláře Hanse Heinricha Lammerse ze dne 9. října 1940. Tlumočí v podstatě tutéž zásadu, která byla uplatňována při rozhodování o uměleckých předmětech začleněných do říšského majetku již v roce 1938 na připojeném rakouském území (Ostmark) – tedy zásadu, že právo primárního rozhodnutí o využití konfiskovaných uměleckých předmětů je vyhrazeno vůdci. V textu se doslova uvádí: „[...] *Nach der Wiedervereinigung Österreichs mit dem Deutschen Reich hat der Führer, als in der Ostmark in größerem Umfange die Vermögen von Staatsfeinden beschlagnahmt und eingezogen wurden, sich die Entscheidung über die Verwendung der beschlagnahmten und eingezogenen, zum Teil überaus wertvollen Kunstwerke vorbehalten, um von vornherein jede mißbräuchliche Verwendung dieser Kunstwerke auszuschließen. Dem Führer ist jetzt vorgeschlagen worden, auch für das übrige Reichsgebiet einen entsprechenden Vorbehalt zu machen. Der Führer hat diesem Vorschlag zugestimmt mit der Maßgabe, daß er nur über die Verwendung eingezogener Kunstsammlungen die Entscheidung zu treffen wünscht. Der Beauftragte des Führers für die Vorbereitung dieser Entscheidungen⁵ ist Direktor der Staatlichen Gemäldegalerie Dresden, Herr Dr. Posse.*

Indem ich Ihnen hiervon Kenntnis gebe, bitte ich Sie, für Ihren Geschäftsbereich zu veranlassen, daß im Falle der Einziehung von Kunstsammlungen vor einer Anordnung über die Verwertung der eingezogenen Gegenstände Herr Dr. Posse benachrichtigt wird, damit er eine Entscheidung des Führers herbeiführen kann.

In der Ostmark haben sich über die Tragweite des Führervorbehalts in einigen Fällen⁶ Zweifel ergeben. Ich möchte daher ausdrücklich darauf hinweisen, daß die Anordnung des Führers keinesfalls Anlaß zur Einziehung einer Kunstsammlung geben kann. Sie bezieht sich nur auf Fälle, in denen auf Grund bestehender Vorschriften eine Einziehung bereits erfolgt

ist. [...]. “ (*11)

Z uvedeného textu oběžníku jasně vyplývá návaznost na praxi, která byla v otázce rozhodování o osudu zabavených uměleckých předmětů nacisty zavedena již na rakouském území. Primární právo výběru měl vůdce, respektive jím pověřený osobní poradce pro otázky uměleckých předmětů a budování vůdcova muzea v Linci, PhDr. Hans Posse, ředitel státních sbírek a galerie v Drážďanech. (*12) V posledním odstavci je znovu zdůrazněno, že nařízení vůdce v žádném případě nesupluje proces začleňování zabaveného majetku do majetku říše a že se vztahuje pouze na předměty, které již byly do říšského majetku začleněny. Při podrobnějším studiu textů výnosů, nařízení a dalších prováděcích předpisů však vyplývá, že popisují pouze ideální představy o tom, jak by měla fungovat říšská politika, pokud šlo o zabavené umělecké předměty. Jednotlivé konkrétní případy popisující nakládání se zabavenými uměleckými předměty však vypovídají o tom, že striktní dodržování předpisů bylo pouze nenaplněným přáním nejvyšších míst.

Jistý obrat v přístupu k nakládání s konfiskovaným majetkem, ať již byl konfiskován z důvodů politických, národních či rasových, nastal ke konci roku 1941. Do středu zájmu se dostává především otázka židovského majetku. V říši se tak děje v souvislosti s definitivním dořešením otázky říšské příslušnosti v zahraničí žijících Židů, kteří byli definitivně zbaveni veškerých občanských práv, a tudíž i veškerého majetku na území říše (*13) a v protektorátu je zvýšený zájem o konfiskace židovského majetku spojen se zahájením vlny masových deportací do ghatt v Lodži a Minsku a od 24. listopadu 1941 také do nově zřízeného tranzitního ghatta v Terezíně. (*14)

Konečně další posun v otázkách nakládání s konfiskovanými uměleckými předměty nastal v roce 1943, kdy začalo být zřejmé, že je třeba sjednotit v rámci všech okupovaných území veškeré předpisy, které byly dosud o konfiskacích nepřátelského majetku vydány a rovněž tak předpisy o následném využití (*Verwendung*) a zpeněžení (*Verwertung*) – tedy o

distribuci, dispozicích či prodeji – tohoto majetku. Změť výnosů, nařízení a prováděcích předpisů již byla značně nepřehledná a časté kompetenční spory mezi institucemi i jednotlivými úředníky, nepotismus a prosazování ekonomických zájmů jednotlivých osob tuto nepřehlednost stále více zhoršovaly. (*15)

Tato situace vyústila v radikální reformu nakládání s konfiskovaným majetkem. Bylo třeba vyjmout veškeré možnosti stanovení pravidel spojených s konfiskacemi nepřátelského majetku z působnosti jednotlivých územněsprávních celků (Altreich – Alpen – Donau Reichsgaue, Reichsgau, Sudetenland, Protektorat Böhmen und Mähren, eingegliederte Ostgebiete) a zavést jednotnou konfiskační politiku. Nepřehledný stav, kdy konfiskované předměty byly v rámci jednotlivých regionů předávány jednotlivým institucím, které se v dané oblasti zabývaly další distribucí, měl být odstraněn nařízením jednotného postupu. Bylo zamezeno možnosti převádění konfiskovaného majetku na jednotlivé právnické osoby, došlo ke sjednocení konfiskačních předpisů o začleňování nepřátelského majetku – **Einziehungsvorschriften** a byl zaveden pojem **Gesamtvermögen** (obecná majetková podstata). Pro stanovení působnosti konkrétního úřadu ve věci konfiskace (začlenění majetku) bylo napříště rozhodující poslední bydliště osoby, které byl majetek konfiskován, či sídlo reprezentace sdružení osob. Nadále měla být obecná majetková podstata (Gesamtvermögen) převedena do správy *Úřadu vrchního finančního presidenta (Oberfinanzpräsident)* a v Protektorátu Čechy a Morava *Vermögensamt beim Reichsprotector in Böhmen und Mähren (Majetkový úřad při Úřadu říšského protektora) / Vermögensamt beim Staatsminister für Böhmen und Mähren (Majetkový úřad při Úřadu státního ministra pro Čechy a Moravu)* dále jen *Vermögensamt*. (*16)

Přes veškeré úsilí se však berlínskému centru nepodařilo zajistit dodržování jednotného, oficiálně předepsaného postupu při konfiskacích majetku, jeho správě, prodeji a distribuci. Z toho důvodu nebylo ani možné udržet centrální kontrolu nad pohybem konfiskovaného

majetku. Jednotlivé snahy o udržení přehledné situace dokládají písemná upozornění, jimiž je naléháno na všechny výkonné instituce, aby dodržovaly veškeré platné předpisy týkající se zabavování majetku. Neustále se objevují písemné připomínky rozdělení kompetencí a nutnosti respektování práva přednostního výběru vůdcových poradců ve věcech uměleckých předmětů a budování muzea v Linci (*Führermuseum*, tzv. *Sonderauftrag Linz*).

V rámci boje se zbytněným byrokratickým aparátem, který měl neustálou tendenci prosazovat vlastní autonomii v rozhodování na úkor kompetencí ústředních říšských orgánů, byly předloženy i další návrhy reforem vůdcova *Výnosu o nakládání se zabaveným majetkem*, jež měly ještě zjednodušit, a tím i zprůhlednit, dosavadní praxi. V tomto duchu je koncipován též přípis říšského ministerstva vnitra určený RSHA a vedoucímu stranické kanceláře z 7. listopadu 1944, týkající se návrhu zjednodušení systému rozdělení kompetencí v otázce konfiskace nepřátelského majetku. Napříště měl být *proces „začlenění zabaveného majetku do majetku říše“*, tedy de facto prohlášení zabaveného majetku za říšský majetek svěřen do kompetence úřadoven gestapa. (*17)

Tento návrh maximálního zjednodušení však již pochází z doby, kdy se nacisté snažili v rámci plánu ARLZ (*Auflockerung – Räumung – Lähmung – Zerstörung*) zamést veškeré stopy, omezit svoji agendu na nejnútnejší minimum a připravit veškeré dokumenty k rychlé evakuaci a v případě potřeby definitivnímu zničení. (*18)

Stopy se skutečně zamést v řadě případů podařilo. V případě evidence konfiskovaného židovského majetku došlo s největší pravděpodobností ke zničení všech prvořadých dokumentů, které by dnes mohly významně napomoci v pátrání po jeho osudech. Zcela zničena byla evidence *Auswanderungsfondus für Böhmen und Mähren* (*Vystěhovalecký fond pro Čechy a Moravu*), evidence *Treuhandstelle*, rozsáhlého oddělení *Židovské náboženské obce v Praze* (*Jüdische Kultusgemeinde in Prag*) / *Židovské rady starších* (*Alttestenrat der Juden*) a konečně také veškeré soupisy majetku jednotlivých osob (tzv. *Vorgangy*)

vedených *Vermögensamtem*.

Poznámky:

- (1) I když byly tyto termíny někdy volně zaměňovány, označovaly dvě rozdílné věci: „zabavení“ (*Beschlagnahme*) se týkalo zabavení majetku gestapem, „zajištění“ (*Sicherstellung*) se týkalo úředního zajištění majetku například z důvodu nenahlášení majetku. Doklad o tom nacházíme v dopise adresovaném šefovi říšské kanceláře Lammersovi úředníkem říšského ministerstva pro vědu, vzdělání a národní osvětu – Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung ze dne 24. dubna 1940: „[...] *Die Aufgabe, die in Ostmark beschlagnahmten und eingezogenen sowie sichergestellten Kunstwerke zu betreuen, die ihm seiner Zeit von Reichskommissar Brückel übertragen wurde, betrachtet nach wie vor Staatskommissar Dr. Plattner als die seine, er nimmt an, daß der Auftrag ihm persönlich erteilt worden sei. Der größte Teil der von der Gestapo beschlagnahmten sowie die finanzamtlich sichergestellten bezw. wegen Nichtanmeldung verfallenen Bestände werden mit den durch die Denkmalpflegebehörde gesicherten von der Zentralstelle für Denkmalschutz in Wien verwahrt [...]*.“ Viz BA Berlin, R 43 II / 1270a.
- (2) V protektorátu tuto skutečnost dokumentují například vztahy státního tajemníka a pozdějšího státního ministra K. H. Franka k nakladatelství *Volk und Reich*, pod nímž fungovala *firma André*, kam plynula podstatná část konfiskovaných umělecky velmi cenných obrazů, kreseb, grafiky, rukopisů a tisků, jimž nebyla z nejrůznějších důvodů přiznána muzeální hodnota a proto mohly být určeny ke „zhodnocení“ prodejem na území protektorátu (viz kapitolu IV. 4. 4. 1).
- (3) Toto nařízení se opíralo o zákon o znovusjednocení Rakouska s Německou říší – *Das Gesetz über die Wiedervereinigung Österreichs mit dem Deutschen Reich*.)
- (4) Rozlišení mezi „zajištěným“ a „začleněným“ majetkem je zřetelně formulováno například v dopise šefa říšské kanceláře Lammersa říšskému vůdci SS a německé policie Heinrichu Himmlerovi datovaném k 30. březnu 1939. Z textu dopisu vyplývá, že si vůdce vyhrazuje právo osobního rozhodnutí ve věci nakládání s uměleckými předměty zabavenými na rakouském území ve smyslu svého nařízení z 18. listopadu 1938. Lammers na Himmlera naléhá, aby byl urychlen proces „začlenění zajištěných uměleckých předmětů do říšského majetku“ a mohlo tak být s konečnou platností rozhodnuto o jejich využití (*Verwendung*). Ve zmíněném dopise doslova stojí: „[...] *Im Auftrage des Führers bitte ich ergebest, sobald die Vorbereiten abgeschlossen sind, ein Verzeichnis vorzulegen, das sämtliche bisher eingezogenen Kunstgegenstände sowie diejenigen bisher nur beschlagnahmten Kunstgegenstände enthält, deren Einziehung beabsichtigt und nach den bestehenden*

Bestimmungen zulässig ist. In Ihren früheren Schreiben waren die Kunstgegenstände zum großen Teil nur als beschlagnahmt bezeichnet, so daß hier nicht zu übersehen ist, wie weit sie endgültig der Einziehung unterliegen werden. [...].“ Viz BA Berlin, R 43 II / 1269a .

- (5) I z literatury je znám případ Vermeerova obrazu z majetku hrabat Evžena a Jaromíra Černínů, který byl vystaven ve Vídni, Kunsthistorisches Museum a o který projevil velký zájem Hermann Göring prostřednictvím svého nákupčího Philipa Reetsmy. Göringův zájem se však nelíbil řediteli rakouského památkového úřadu, dr. Plattnerovi, který osobně ve věci zachování Vermeerova obrazu pro Vídeň intervenoval u vůdce. Svoji přílišnou horlivostí však dosáhl nechtěného efektu – Vermeerův obraz si prostřednictvím dr. Hanse Posseho pro své budoucí muzeum v Linci zajistil sám vůdce. Srov. Nicholas, Lynn H.: *The Rape of Europa*, s. 47–49.

- (6) BA Berlin, R 43 II / 1269a.

- (7) „[...] *Als feindlich sind im Protektorat Böhmen und Mähren alle Handlungen anzusehen, die sich gegen das Deutsche Reich richten und nach dem 15. 3. 1939 begangen worden sind. / Handlungen, die vor dem 15. 3. 39 begangen worden sind, sind als reichsfeindlich nicht anzusehen, wenn sie aus tschechischen Nationalbewusstsein begangen wurden. Das gleiches gilt für Handlungen, die aus einer gewissen Geschäftstüchtigkeit heraus, um seitens des ehemaligen tschechischen Staates wirtschaftliche Vorteile zu erlangen, begangen wurden. Soweit Handlungen der vorerwähnten Art jedoch nach gesundem Menschen verstand als 'unständig' empfunden werden müssen z. B. kleinliche Schikanen, Körperverletzung u. dgl., sind sie als reichsfeindlich anzusehen. Kommunistische und stark linksgerichtete sozialdemokratische Betätigungen sowie ,ähnlich gerichtete Handlungen, die mit dem tschechischen Nationalbewusstsein nichts zu tun haben, sind dann auch als reichsfeindlich anzusehen wen sie vor dem 15. 3. 1939 begangen wurden. / Gegen das Deutschtum gerichtete Betätigungen von Juden jeglicher Staatsangehörigkeit sind nach dem vorstehenden Absatz, da sie mit dem tschechischen Nationalbewusstsein nichts zu tun haben, immer als reichsfeindlich anzusehen, auch wenn sie vor dem 15. 3. 1939 begangen wurden. / II. Nach diesen Richtlinien ist bei Beschlagnahmen und Einziehungen im Protektorat zu verfahren und zwar, soweit es sich nicht um Juden handelt, mit einer gewissen Großzügigkeit. Soweit bei bisherigen Beschlagnahmen diese Richtlinien nicht beachtet worden sind, sind die Beschlagnahmen zu korrigieren, d. h. die beschlagnahmten Gegenstände freizugeben. / III. Ich weise darauf hin, das nach § 1, Abs. 2 der Verordnung über die Einziehung von Vermögen im Protektorat Böhmen und Mähren vom 4. 10. 39 (RGBl. I, s. 1998) in jedem Einzelfall vor der Einziehung die Reichsfeindlichkeit durch den Reichsminister des Innern (Reichsführer SS und Chef der Deutschen Polizei) im Einvernehmen mit dem Reichsprotektor in Böhmen und Mähren festgestellt werden muss. Zur Herbeiführung dieses Einvernehmens sind derartige Anträge über den Reichsprotektoren Böhmen und Mähren (Befehlshaber der Sicherheitspolizei) zu leiten. Sobald die Feststellung der Reichsfeindlichkeit vorliegt und der Reichsprotektor in*

Böhmen und Mähren die ihm nach §1, Abs. 1 der Verordnung vom 4. 10. 39 (a. a. O.) zustehende Einziehungsbefugnis auf die Staatspolizeileitstellen im Protektorat übertragen hat, – die hierzu erforderlichen Schritte sind in die Wege geleitet – sind die Einziehungen durchzuführen. / Die Feststellung der Reichsfeindlichkeit trifft in jedem Einzelfall das für das jeweilige Sachgebiet zuständige Referat des Reichssicherheitshauptamtes unter Beteiligung des Referates I V 1. / IV. Mein Erlass vom 8. 8. 39 – S V I Nr. 2238 II/39 – 212–, betr.: Begriff „Staatsfeindlichkeit“ bei Beschlagnahmen und Einziehungen in den sudetendeutschen Gebieten und im Protektorat, wird durch den vorstehenden Erlass aufgehoben, soweit er für das Protektorat Geltung hatte. [...]“ Viz BA Berlin, R 58/256 – RSHA.

- (8) Viz Veselý, V.: *Říšské právo v Čechách a na Moravě*. Praha 1940, část „Jmění“, s. 32–33.
- (9) „[...] Für die Handhabung der Verwaltung der eingezogenen Vermögensschaften gelten vom Zeitpunkt der Übernahme der Verwaltung ab die für gleichartiges oder gleichen Zwecken dienendes Reichsvermögen gegebenen allgemeinen Vorschriften und bestehenden Grundsätze. Die Verwaltung ist dabei so zu führen, daß für den Reichsfiskus der höchstmögliche Nutzen erzielt wird. Der Vermögensstand muß jederzeit nachprüfbar nachgewiesen werden können. Jede Verwertung (§ 1, Abs. III a. a. O.) eingezogenen Vermögens bedarf – unbeschadet der dafür noch im Zusammenwirken zwischen dem Herrn Reichsminister der Finanzen und mir aufzustellenden Grundsätze – einer von dem Herrn Staatssekretär zu zeichnenden Anordnung, soweit nicht im Einzelfalle die Zeichnung mir vorzubehalten ist oder von dem Herrn Staatssekretär dem Herrn Unterstaatssekretär übertragen wird. Dasselbe gilt für Anträge auf Grund des §6, Absatz III a. a. O. [...]“ Viz BA Berlin, R 58/256 – RSHA.
- (10) Na povinnost ohlašování nepřátelského majetku byly RSHA upozorněny vedoucí služebny státní policie v Praze a Brně písemným nařízením z 23. dubna 1940. V textu nařízení podepsaného dr. Bestem je výslovně uveden termín 20. května 1940, dokdy mělo dojít k nahlášení majetku na RSHA: „[...] Soweit beim Reichssicherheitshauptamt und bei den Staatspolizei(leit)stellen feindliches Vermögen angefallen sein sollte, ist das Vermögen unter Angabe des Eigentümers, der Art und der genauen Bezeichnung des Standortes bis 20. Mai 1940 hierher zu melden. [...]“ Viz BA Berlin, R 58/256 – RSHA.
- (11) BA Berlin, R 58/256 – RSHA.
- (12) Po jeho smrti v roce 1942 byl nahrazen dr. Hermannem Vossem, který se rovněž stal ředitelem drážďanských státních sbírek.
- (13) Stalo se tak na základě jedenáctého nařízení doplňujícího znění zákona o říšském občanství (*Verordnung zum Reichsbürgergesetz – Ausbürgerung der im Ausland lebenden Juden*).
- (14) Prvních pět transportů z Prahy, bylo posláno do lodžského ghetta. Tyto transporty (označené A, B, C, D a E), z nichž každý zahrnoval 1.000 osob, byly vypraveny v období mezi 16. říjnem a 3. listopadem. V transportu F, který byl vypraven 16. listopadu z Brna, bylo rovněž 1.000 osob a jeho cílem bylo ghetto v Minsku. Z dosavadních zjištění o majetkových

poměrech deportovaných lze říci, že po transportu sociálně nejpotřebnějších příslušníků pražské obce, kteří byli zahrnuti do transportu A, následovaly transporty nejmajetnějších – například transport B, kterým byl deportován JUDr. Emil Freund (viz kapitolu V. 2.), či transport D, v němž byli na východ odesláni Richard Popper (viz kapitolu V. 1.), Selma Baštýřová (viz kapitolu V. 3.) ad.

- (15) Příkladem kompetenčních sporů a animozit mezi jednotlivými úředníky a odhadci je spor o zajištění a správu sbírky Richarda Poppera, která byla uložena v pražské aukční síni Václava Hořejše – viz kapitolu V. 1).
- (16) Všechna tato nařízení upravující dosavadní praxi jsou obsažena v oběžníku říšského ministerstva vnitra z 16. července 1943 – Pol. S IV B 4 e, Nr. 906, II/42. – BA Berlin, R 58 / 256, RSHA – a v opise výnosu o zhodnocení zabaveného majetku z 20. října 1943, v němž je přesně popsán celý konfiskační proces od předpokladů a provádění záboru, přes správu zabaveného majetku a uchovávání movitého majetku, až po popis okolností zrušení zajištění majetku jeho propadnutím ve prospěch říše či navrácením majiteli; dále je zde podán vyčerpávající výčet předpisů, které byly v Říši vydány o zpeněžení (*Verwertung*) konfiskovaného majetku a nakonec je připojen výslovný zákaz zcizování zabaveného majetku příslušníky bezpečnostní policie. V dovětku zmíněného výnosu je výslovně uvedeno, že Směrnice říšského protektora o nabývání předmětů ze židovského majetku odprodejem realizovaným Ústředním úřadem pro úpravu židovské otázky v Protektorátu Čechy a Morava z 15. prosince 1941 – Tgb. Nr. BdS. I 3098/41 – zůstávají tímto výnosem nedotčeny. Viz BA Berlin, R 58/256 – RSHA (příloha VIII. 1).
- (17) V textu se doslova uvádí: „[...] *Um den Zustand, zu beseitigen, daß bei Einziehung staatsfeindlichen Vermögens 3 Stellen nacheinander tätig werden, (die Staatspolizei–(Leit)–Stelle für die Beschlagnahme, der Regierungspresident oder die von der obersten Landesbehörde bestimmte Stelle für die Einziehung und der Oberfinanzpräsident für die Verwertung) erscheint es zweckmäßig, ebenso wie es in den neuen Reichsteilen (und in Berlin) schon fast durchgehend geschehen ist, die Einziehung den Staatspolizei–(Leit)–Stellen zu übertragen. Dieser soll durch den im Entwurf anliegenden Rundlaß geschehen. [...]*“
- (18) ARLZ bylo nařízeno tajným rozkazem vrchního velitelství branné moci č. 06850/44 geh., vydaným ve vůdcově hlavním stanu 6. září 1944. K plánu ARLZ viz Sládek, O.: Plán ARLZ a jeho vliv na dochovanost archiválií z období nacistické okupace Československa.: *Sborník archivních prací*, 1, XXVIII, 1978, s. 356–409.

III. PRÁVNÍ A INSTITUCIONÁLNÍ RÁMEC KONFISKACE UMĚLECKÝCH PŘEDMĚTŮ NA ÚZEMÍ PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

Perzekuční proces vyvlastnění uměleckých předmětů, které se nacházely v majetku židovských subjektů, byl realizován na základě složitého a navzájem se často překrývajícího souboru právních předpisů, které navíc připouštěly nejednoznačný výklad. Obdobně složitá a proměnlivá byla i struktura a personální prolnutí institucí říšské a protektorátní okupační správy, které měly tento proces řídit, kontrolovat či přímo provádět. Každá z institucí byla pak pro tento účel vybavena zvláštními pravomocemi, které se však v jednotlivých časových úsecích trvání Protektorátu Čechy a Morava proměňovaly a mezi institucemi docházelo i ke kompetenčním sporům.

III. 1. Periodizace procesu omezení vlastnických a ostatních majetkových práv

židovského obyvatelstva

Proces omezení vlastnických a ostatních majetkových práv a následného protiprávního odnětí výše uvedeného majetku židovským subjektům měl několik vývojových fází, které lze časově vymezit následujícím způsobem:

- 1. období: Období tzv. druhé republiky a první měsíce existence Protektorátu Čechy a Morava.** Přesuny židovského majetku, vývozy a dary za vývozní povolení, masové prodeje, depozita uměleckých děl.
- 2. období: červenec 1939 – říjen 1941.** Zjišťování rozsahu židovského majetku, omezování dispozičního práva k němu, konfiskace gestapem, dary za vývozní povolení, konfiskace deponovaného majetku.
- 3. období: říjen 1941 do konce války.** Propadnutí židovského majetku ve prospěch říše v souvislosti s hromadnými deportacemi, pokračující konfiskace gestapem, propadnutí majetku

v důsledku trestněprávní perzekuce.

Překládaná zpráva se zabývá osudy výše uvedených kategorií uměleckého majetku zejména na území, na kterém byl dne 15. března 1939 zřízen Protektorát Čechy a Morava, avšak přihlíží i k vývoji majetkových perzekucí a k přesunu uměleckých předmětů na územích, která byla po Mnichovu odtržena ve prospěch Německa, tj. v tzv. Sudetech. Další ze součástí předmnichovského československého státu (Slovensko, území odtržená ve prospěch Maďarska a Polska) měla za druhé světové války odlišný právní vývoj.

III. 2. Vztah říšských a protektorátních právních norem k československému právnímu řádu.

Československý stát prostřednictvím svých exilových orgánů a po skončení druhé světové války i vládou a Prozatímním Národním shromážděním **prohlásil dobu od 30. září 1938 do 4. května 1945 za dobu nesvobody a právní předpisy, které se dotýkaly sledovaných majetkových přesunů a které byly přijaty v tomto období nepovažoval za součást československého právního řádu. (*1)** Z tohoto důvodu jsou předpisy vlády druhé republiky, protektorátní vlády, válečného slovenského státu (Slovenské republiky) a zejména říšské předpisy a předpisy německé správy v Protektorátu Čechy a Morava z hlediska československého práva neplatné. Pokud se jimi budeme zabývat, pak pouze jako skutečnostmi, které v konkrétní historické situaci druhé světové války byly prostředkem persekuce židovského obyvatelstva na území předmnichovského Československa a sloužily jako normativní základ pro protiprávní odnětí vlastnického práva ve prospěch německé říše. Pro realizaci persekuce židovského obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava byly použity jednak československé předpisy vydané již v období tzv. druhé republiky, tj. do 15. března 1939, jednak předpisy vydávané protektorátní vládou a jednak vlastní předpisy říšské.

Platnost jednotlivých předpisů však byla výlučně odvozena z Výnosu vůdce a říšského

kancléře o Protektorátu Čechy a Morava ze dne 16. března 1939 (*2) a jeho Nařízení o zákonodárném právu v protektorátu (*3) ze dne 7. června 1939. Není tedy pochyb, že říšské právní předpisy byly protektorátním nadřazeny, neboť říšský protektor mohl nejen vydávat svá vlastní nařízení, ale mohl zasahovat i do platnosti předpisů protektorátních, měnit je nebo i rušit. Na území Protektorátu Čechy a Morava v řadě případů pak říšské předpisy platily přímo. (*4) Z hlediska námi sledovaného tématu se to týkalo především způsobů konfiskace, účasti jednotlivých říšských orgánů (zejména policejních) na tomto procesu a následných dispozic s uměleckým majetkem (viz kapitolu II.).

Stejně tak je třeba hodnotit i postavení protektorátních „autonomních“ orgánů vůči orgánům říšským, neboť veškerá správa jen formálně autonomního Protektorátu Čechy a Morava musela vycházet z potřeb nacistického Německa a ze *smyslu* „převzetí ochrany německou říší.“ Všechny protektorátní úřady se při výkonu správy musely podřídít pokynům německé okupační správy, které pro ně byly závazné. (*5)

III. 3 Právní rozdělení a postavení židovského obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava

Pro účely této zprávy je klíčové i právní rozdělení a postavení obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava. Ve skutečnosti existovaly kategorie říšských občanů, občanů protektorátních a občanů protektorátu pro které platily zvláštní rasové předpisy. (*6) Rasové předpisy ve vztahu k omezování dispozic s vlastnickým právem a k protiprávnímu vyvlastňování se vztahovaly jak na osoby fyzické, tak i na osoby právnické. Ve vztahu k fyzickým osobám je nutné objasnit, na koho se rasové zákonodárství v Protektorátu Čechy a Morava vztahovalo. Kdo byl považován za Žida stanovilo ve shodě s pojetím norimberských zákonů (tj. zákona o říšské vlajce, zákona o říšském občanství a zákona o ochraně německé cti a krve) (*7) poprvé nařízení říšského protektora o židovském majetku ze dne 21. června

1939 (*8) tak, že podle § 6 byl za Žida považován každý, kdo pocházel nejméně ze tří podle rasy úplně židovských prarodičů. Za úplně židovského se považoval prarodič bez dalších předpokladů, jestliže příslušel nebo přísluší k židovské náboženské společnosti. Za Žida pak výše uvedené nařízení považovalo i tzv. židovské míšence pocházejícího ze dvou úplně židovských prarodičů, pokud náležel ke dni 15. září 1935 k židovské náboženské společnosti nebo byl do ní přijat po tomto datu, dále toho, kdo ke dni 15. září 1935 byl v manželství se Židem nebo s ním po tomto datu manželství uzavřel a toho, kdo se narodil v židovském manželství uzavřeném po 15. září 1939 i toho, kdo se narodil jako nemanželské dítě po 31. červenci 1936 a „pocházel z nemanželského styku se Židem“.

Ve vztahu k právnickým osobám pak § 7 nařízení o židovském majetku vymezoval pojem židovského podniku tak, že podnik se považoval za židovský, byl-li jeho majitelem Žid ve smyslu výše uvedeného § 6. Veřejná obchodní společnost nebo komanditní společnost se považovala za židovský podnik, byl-li jeden nebo několik osobně ručících společníků Židé a další právnické osoby se považovaly za židovské:

1. pokud jedna nebo několik osob povolaných k zastupování podniku podle zákona nebo jeden nebo několik členů správní nebo dozorčí rady byli Židé
2. byli-li rozhodujícím způsobem podle kapitálu nebo hlasovacího práva zúčastněni Židé.

Rozhodující účast podle kapitálu byla dána, náležela-li více než čtvrtina kapitálu Židům, zatímco rozhodující účast podle hlasovacího práva byla dána, dosahovaly-li hlasy Židů poloviny celkového počtu hlasů.

Nařízení však dávalo možnost prohlásit za židovský podnik i tu právnickou osobu, která byla „skutečně pod rozhodným vlivem Židů.“ Stejná pravidla platila i pro židovská sdružení osob. Za židovský podnik byla považována i jeho odbočka a dokonce bylo možné považovat za židovský podnik i odbočku podniku nežidovského, pokud byl její vedoucí či jeden z vedoucích Žid. (*9)

Obdobné definice přineslo i nařízení protektorátní vlády č. 136/1940 Sb. z. a n. ze dne 4. června 1940 o právním postavením Židů ve veřejném životě (*10) a další předpisy vydané protektorátní vládou. Pro provádění protiprávních zásahů do majetkových práv, které jsou předmětem této zprávy, se však zásadně uplatnila definice stanovená říšským protektorem. V této souvislosti bychom rádi upozornili i na skutečnost, že v praxi nacistických perzekucí se často, zejména v počátečním období, nerozlišovalo mezi národní či rasovou, nebo politickou či rasovou perzekucí. Pro řadu osob se například uplatnily rasové předpisy bez ohledu na jejich vlastní vůli. Je proto možné mluvit o obětech nacistické persekuce, která měla národní, rasové a politické důvody.

Ačkoli většina protiprávních zásahů do majetkových práv se v oblasti uměleckých předmětů týkala fyzických osob, židovských náboženských obcí, spolků či nadací není možné z pozornosti této zprávy vyloučit ani arizaci židovských podniků. (Například majetkoprávní dispozice treuhändera firmy Waldes – viz kapitolu V. 4.; nebo případ Oskara Federera a Vítkovických železáren apod. – viz kapitolu V. 6.).

III. 4. Právní předpisy v období od Mnichova do 15. března 1939

K prvním zásahům do majetkových práv k uměleckým předmětům došlo již po Mnichovu, tedy ještě před vlastním zřízením Protektorátu Čechy a Morava. I na toto období do 30. září 1938 je nutno ve smyslu ustanovení ústavního dekretu prezidenta republiky č. 11/1944 *Úředního věstníku československého* o obnovení právního pořádku nutno pohlížet jako na tzv. dobu nesvobody. Právní předpisy z období druhé republiky byly navíc po 15. březnu přejaty do právního řádu protektorátu a využity k národní, rasové a politické perzekuci. V oblasti uměleckých předmětů se jednalo především o opatření Stálého výboru Národního shromáždění ze dne 27. října 1938 č. 255 Sb. z. a n. o ochraně věcí umělecky nebo památkově zvláště hodnotných. Podle tohoto opatření nebylo možné z území Československa

(později Česko–Slovenska) vyvést jednotlivé umělecké předměty nebo jejich sbírky bez vývozního povolení udělovaného za poplatek stanovený ministerstvem školství. Podle § 1 opatření Stálého výboru však bylo možné zaplacení poplatku nahradit tzv. darem za vývozní povolení (viz kapitolu IV. 1. 1.). Vývoz uměleckých předmětů byl nadále zpřísněn vládním nařízením vlády druhé republiky č. 36/1939 Sb. z. a n. ze dne 16. února 1939 o vývozu cenných předmětů. Podle jeho § 1 bylo zakázáno vyvážet cenné předměty bez povolení revisního odboru ministerstva financí. Za vydání povolení bylo nutné zaplatit 20.000 Kč s tím, že ustanovení opatření Stálého výboru ze dne 27. října 1938 zůstávalo nedotčeno. Mezi cenné předměty nařízení vlády zahrnuje i „*skvosty, sbírky nebo jednotlivé předměty sběratelské ceny, obrazy, starožitnosti, kožešiny jakož i jiné věci značné hodnoty.*“ Vyhláška ministerstva financí ze dne 17. února 1939 uvolnila vývoz některých cenných předmětů, uměleckých předmětů se to však netýkalo. V červenci 1939 pak již protektorátní vláda uvedené vládní nařízení nahradila vlastním vládním nařízením č. 155/1939 Sb. z. a n., kterým se vydává devizovém řád. Podle jeho § 22, odst. 1, písm. c. se vyžadovalo k vývozu „*darů, stěhovavých svršků a cenných předmětů, sbírek nebo jednotlivých předmětů sběratelské ceny, obrazů, starožitností, kožešin anebo jiných předmětů značné hodnoty*“; povolení ministerstva financí. Nařízení se výslovně vztahovalo též na všechny „*osoby, které se vystěhovaly po 31. srpnu 1938.*“ Ostatní ustanovení opatření Stálého výboru ze dne 27. října 1938 zůstávala i nadále v platnosti. Pokračovala tedy i nadále praxe tzv. darů za vývozní povolení. Uvedené normy znamenaly ve svém důsledku, že nebylo v praxi možné vyvézt větší sběratelské celky. To vedlo k uzavírání smluv o depozitech s galeriemi či soukromými osobami ve smyslu § 422 an. o smlouvě schovací obecného občanského zákoníku. Uzavřením této smlouvy samozřejmě nedošlo k přechodu vlastnického práva, avšak v průběhu druhé světové války mohla být deponovaná díla konfiskována ve prospěch německé říše.

V období druhé republiky došlo z hlediska židovských vystěhovalců i k převodům

vlastnického práva ve prospěch třetích osob, které by mohly být dnešní terminologií kvalifikovány jako přechody učiněné v tísní či za nápadně nevýhodných podmínek a které by musely být kvalifikovány ve smyslu níže zmíněných restitučních předpisů, zejména podmínek stanovených v § 1 zákona č. 129/1946 Sb. o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti a z jiných zásahů do majetku vcházejících ze dne 16. května 1946. Pro dovození neplatnosti takovýchto převodů jinak lze použít i obecné předpisy předmnichovského československého občanského práva – založené na všeobecném občanském zákoníku. Jednalo se zejména o ustanovení 2. dílu, oddílu druhého

O osobních právech k věcem, části nazvané „Náležitosti platné smlouvy“ – bod 2. Právě svolení. Podle §870 „Kdo byl druhou stranou přiveden ke smlouvě lstí nebo nespravedlivou a důvodnou bází (§ 55), není smlouvou vázán“. Paragraf 55, který se jinak týkal manželství, stanovil, že „zda bázeň byla důvodná, posoudí se podle toho, jak velké a pravděpodobné bylo nebezpečí a jaké tělesné a duševní povahy je ten, komu bylo vyhrožováno“. Paragraf 874 pak říkal: „Vždycky musí ten, kdo dosáhl smlouvy lstí nebo nespravedlivou bází, dáti zadostiučinění za škodlivé následky“.

III. 5 Základní právní předpisy upravující dispozici se židovským majetkem na území protektorátu v období od 16. března do října 1941

Po 16. březnu 1939 byly v protektorátu využity zkušenosti nacistického vedení s vyvlastňováním židovského majetku v Německu, Rakousku a Sudetech. Již 20. března 1939 vydal Hermann Göring zvláštní pokyn, ve kterém si vyhradil veškeré rozhodování o čase, rozsahu a tempu arizačních opatření. Prvotním účelem jeho pokynu bylo zabránit tzv. divokým arizacím, ke kterým došlo po obsazení Rakouska a Sudet stejně jako předejít přesunům židovského majetku do českých rukou. (*11) Proto byla německou okupační správou vydána nařízení šéfů civilních správ u vojenských skupin v Čechách dne 29. března

1939 a na Moravě dne 20. března 1939, podle nichž se schvalování převodů židovského majetku stalo výlučnou záležitostí okupační správy. (*12)

Základním předpisem, který upravoval dispozice se židovským majetkem v protektorátu a na jehož základě došlo k rozsáhlým konfiskacím, omezením vlastnického práva a jeho protiprávním převodům se stalo nařízení říšského protektora o židovském majetku ze dne 21. června 1939. Nařízení bylo oficiálně publikováno v deníku *Der Neue Tag* dne 22. června 1939, k témuž dni nabylo účinnosti a rušilo výše zmíněná nařízení šéfů civilních správ v Čechách a na Moravě. Podle § 5 uvedeného nařízení byli Židé, židovské podniky a židovská sdružení osob povinni přihlásit do 31. července 1939 u Národní banky pro Čechy a Moravu nebo u jiného místa stanoveného okupační správou předměty ze zlata, platiny a stříbra, stejně jako drahokamy a perly, které měly ve svém vlastnictví nebo spoluvlastnictví. Bylo jim zakázáno ode dne účinnosti tohoto nařízení tyto předměty nabývat, zcizovat a zastavovat bez povolení devizového referátu protektorátního ministerstva financí. Z hlediska uměleckých předmětů je důležité, že podle ustanovení odstavce 3 platila uvedená omezení i o všech ostatních špercích a uměleckých předmětech, jejichž cena byla vyšší než 10 000 K.

U židovských podniků navíc říšský protektor mohl jmenovat *treuhändera* (správce věrné ruky), který podléhal jeho doзору a příkazu. A právě majetkové dispozice (včetně osobního obohacení) *treuhändera* se mohly týkat i uměleckého majetku (viz např. *treuhänder* firmy Waldes – kapitola V. 4.). *Treuhänder* mohl totiž „*provádět vlastním jménem na účet podniku všechny soudní i mimosoudní právní práce a právní jednání potřebná k splnění příkazů jemu udělených [...]*“ Byl též oprávněn „*volně nakládat s předměty, na nichž vázla zástavní práva nebo podobná práva.*“

Pro následné konfiskace židovského majetku, včetně uměleckých předmětů, bylo důležité ustanovení § 10 nařízení, s pružnou formulací, jež umožňovala zabavení majetku, pokud by někdo jednal proti „*tomuto nařízení nebo proti ustanovením vydaným k jeho*

provedení“. Trestný byl i pokus takového jednání a zabavit bylo možné nejen majetek, který byl předmětem trestného činu, ale i veškerý zjištěný majetek v případě, že nebylo možné trestně stíhat konkrétní osobu. Důležitým ustanovením bylo, že pro tyto případy se používalo „obecných předpisů říšskoněmeckého trestního práva“, případy byly „vyšetřovány a souzeny“ německými soudy „příslušnými podle všeobecného říšského práva“ a podle „ustanovení platných pro německé soudy v protektorátu.“

K provedení nařízení říšského protektora o židovském majetku ze dne 21. června 1939 byly vydávány tzv. prováděcí výnosy. Uměleckých předmětů se týkaly následující prováděcí výnosy: **Druhý prováděcí výnos říšského protektora k nařízení o židovském majetku ze dne 8. prosince 1939 (VOBl. RP., 1939, s. 318)** stanovil v § 5, že umělecké předměty vyšší hodnoty než 10.000 Kč, stejně jako předměty ze zlata, platiny a stříbra nesměly být ode dne účinnosti prováděcího výnosu předmětem dražby. Naopak § 6 dával určeným protektorátním úřadům možnost uvedené předměty zabavit zejména podle daňových předpisů a předpisů o poplatcích a s těmito předměty volně nakládat. Umělecké předměty byly proto draženy především na úhradu daňových nedoplatků. (Viz např. casu Waldes – kapitola V. 4.).

Dne 26. ledna 1940 byl říšským protektorem vydán **Třetí prováděcí výnos říšského protektora k nařízení o židovském majetku, (*13)** který upravil zákaz prodeje uměleckých předmětů výše uvedené hodnoty. Tyto movité věci mohly být od vydání tohoto výnosu prodány pouze zvláštní právnické osobě, která měla zabezpečit jejich převedení na finanční prostředky. Touto právnickou osobou (místem) se měla stát podobně jako u zlata, stříbra a ostatních drahých kovů, společnost s ručením omezeným *Hadega – (Handelsgesellschaft GmbH)*. Toto ustanovení se však podle našich současných vědomostí v praxi uměleckých předmětů nedotklo.

Čtvrtý prováděcí výnos říšského protektora k nařízení o židovském majetku ze dne 7. února 1940 (*14) stanovil židovským podnikům povinnost přihlásit veškerý tuzemský

i zahraniční provozní majetek, pozemkový majetek jakož i akcie a majetkové podíly veškerého druhu. Židovské podniky v řadě případů uvedený majetek skutečně přihlašovaly. Sedmý prováděcí výnos k nařízení říšského protektora o židovském majetku, (*15) vydaný dne 10. července 1940 stanovil pro správu židovského majetku všeho druhu, jehož celková hodnota převyšovala 100.000 K povinnost zvláštního povolení (připuštění), které se zapisovalo do veřejné listiny vedené u říšského protektora.

Dne 13. září 1940 následovala **Vyhláška protektorátního ministerstva financí**, která upravovala další podrobnosti při **provádění Pátého prováděcího výnosu říšského protektora k nařízení o židovském majetku**. Nejpozději do 15. října 1940 byli Židé, židovské podniky a židovská sdružení povinni přihlásit u revisního odboru ministerstva financí předměty ze zlata, stříbra, platiny, drahokamy a perly, jakož i umělecké předměty pokud jejich hodnota převyšovala 10.000 K. K provedení této vyhlášky byly vydány zvláštní formuláře a pro odhadování ceny bylo možno použít pouze ministerstvem schválené odhadce.

Dne 26. ledna 1940 bylo **přijato nařízení říšské protektora k vyřazování Židů z hospodářství protektorátu**. (*16) Nařízení směřovalo především proti „*židovským podnikům*“ ve smyslu nařízení říšského protektora o židovském majetku ze dne 21. června 1939. Těmto podnikům mělo být zakázáno působit ve výrobní či jakékoli jiné ekonomické sféře a měly být zrušeny a likvidovány. Podle § 6 tohoto nařízení mělo být „*veškeré zboží, které jest na skladě při nabytí účinnosti zákazu, [...] nabídnuto místu, které bude ještě stanoveno a podle jehož opatření má býti postupováno.*“ K tomuto nařízení byly do počátku roku 1941 vydány tři prováděcí výnosy, které vymezily předměty podnikání, které nemohly být židovskými podniky vykonávány. (*17)

Uměleckých předmětů se výslovně týkalo **nařízení říšského protektora o ochraně kulturních památek v Protektorátu Čechy a Morava ze dne 1. října 1940 (Verordnung zum Schutze der Kulturdenkmäler im Protektorat Böhmen und Mähren)**. (*18) Podle

tohoto nařízení byl veškerý vývoz „uměleckých památek“ z Protektorátu Čechy a Morava možný pouze se souhlasem *Úřadu říšského protektora (Amt des Reichsprotektors* dále jen *ÚŘP*). Za umělecké památky považoval § 1, odstavec 2 nařízení „*předměty hodnoty umělecké nebo vlastenecké nebo zvláštního významu pro vědu*“. Pro konfiskace uměleckých předmětů měl největší význam § 2, odstavec 1 a 3, který umožňoval nejen potrestání osob, které umělecké předměty bez svolení říšského protektora vyvážely, ale i zabavení dotčených uměleckých předmětů. Vydáním tohoto nařízení říšského protektora skončila možnost uplatnit příslušné protektorátní předpisy o povolování vývozů a o darech za vývozní povolení.

S ohledem na výše zmíněné nařízení říšského protektora o židovském majetku ze dne 21. června 1939, na prováděcí výnosy a na nařízení říšského protektora o ochraně uměleckých památek v Protektorátu Čechy a Morava, náležely nejdůležitější kompetence při vyvlastňování uměleckých předmětů právě *ÚŘP* jako nejvyšší instanci německé okupační správy. Bez ohledu na to, zda vlastní individuální akt odnětí vlastnického práva k uměleckým předmětům byl proveden přímo *ÚŘP* či jinými složkami okupační správy, byly konfiskované umělecké předměty považovány za říšský majetek. Všechny ostatní složky politické okupační správy se tudíž musely ve smyslu ustanovení Výnosu vůdce a říšského kancléře o zřízení Protektorátu Čechy a Morava ze dne 16. března 1939 podrobit pokynům *ÚŘP*. Složky policejního represivního aparátu postupovaly podle pokynů příslušných říšských bezpečnostních ústředních úřadů.

Za vyvlastňování a následné nakládání s tímto majetkem odpovídalo *IV. oddělení ÚŘP*, později oddělení I/10, které vedl dr. Fuchs; uměleckými předměty se zabýval především dr. von Both. V sekretariátu říšského protektora se uměleckými předměty zabýval hrabě von Waldburg.

III. 6. Konfiskace uměleckých předmětů gestapem

Další rovinu zásahů proti židovskému majetku představovala plošná konfiskace židovského majetku přímo úřadovnými gestapa. Od 29. března 1939 do vzniku *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* (viz níže) dohlížely na to, aby každý vystěhovalec splnil své povinnosti vyplývající z příslušných předpisů regulujících vývoz uměleckých předmětů. Teprve poté mu vydalo gestapo povolení k výjezdu do zahraničí. Paralelně s touto činností zahájilo gestapo konfiskaci veškerého majetku „*nelegálních emigrantů*“ včetně Židů. Konečně třetí skupinou předpisů umožňujících zabavování a následné konfiskace majetku gestapem byl buď výše zmíněný § 10 nařízení říšského protektora o židovském majetku či konfiskace majetku osob, které se dopustily zločinů proti německé říši ve smyslu říšského trestního práva. Příslušníci Protektorátu Čechy a Morava byli totiž u nejzávažnějších trestných činů trestně právně postaveny na roveň říšským občanům a ke stanovení trestní odpovědnosti byl používán i zákon na obranu státu č. 131/1936 Sb. z. a n. ve znění nařízení říšského protektora o zákonu o obraně státu bývalé Československé republiky ze dne 20. června 1939. (*19)

Od prosince 1939 byl pak se zpětnou účinností od 16. března 1939 policejně konfiskován majetek všech ostatních Židů, kteří emigrovali v době od 1. ledna 1939 do 10. července 1939, a to včetně učiněných depozit. Správa konfiskovaného majetku byla zajišťována prostřednictvím hospodářských oddělení řídicích úřadoven gestapa. Vedle toho byl gestapem konfiskován veškerý majetek fyzických a právnických osob, jejichž činnost byla z politických, ideologických či ekonomických důvodů považována za nepřátelskou říši. Umělecké předměty byly zabavovány zejména při zatýkání a domovních prohlídkách.

Od podzimu 1941 byly umělecké předměty předávány *Vermögensamt*, jenž byl zřízen výnosem říšského protektora ze dne 2. září 1941 a pověřen správou a případným zpeněžením nepřátelského majetku konfiskovaného ve prospěch říše. Umělecké předměty spadaly pod 3. odbor (movitosti).

III. 7. „Legální“ vystěhování a hromadné deportace

Další rovinou jsou právní předpisy, které souvisely nejprve s vystěhováním Židů do zahraničí, poté s deportacemi do terezínského ghetta a do vyhlazovacích táborů. Ty byly mimo jiné spojeny s dalšími zásahy do vlastnických práv židovského obyvatelstva. Dne 15. července 1939 byla výnosem říšského protektora zřízena *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* (Ústředna pro židovské vystěhovalectví, dále jen *Zentralstelle*) (*20) původně pro Prahu a od února 1940 pro celé území Protektorátu Čechy a Morava. Nařízením říšského protektora ze dne 12. srpna 1942 byla *Zentralstelle* přejmenovaná na *Zentralamt für Regelung der Judenfrage* (Ústřední úřad pro úpravu židovské otázky), podřízený veliteli bezpečnostní policie a bezpečnostní služby v Praze. Její spoluúčast na protiprávních zásazích do majetkových práv k židovskému majetku je nezbytné rozdělit do dvou časových etap. Od svého vzniku do 1. října 1941 přebírala do své správy majetek osob, které se z Protektorátu Čechy a Morava oficiálně vystěhovaly. Nařízením říšského protektora o péči o Židy a židovské organizace ze dne 5. března 1940 (*21) byla *Zentralstelle* pověřena též správou majetku rušených židovských právnických osob, tj. spolků, nadací a obcí. Říšský protektor zřídil § 5 uvedeného nařízení též *Auswanderungsfonds für Böhmen und Mähren* (Vystěhovalecký fond pro Čechy a Moravu dále jen *Auswanderungsfonds*), jako zvláštní právnickou osobu – majetkový veřejnoprávní fond, se sídlem v Praze, do něhož byl soustředěn majetek *Zentralstelle*. *Auswanderungsfonds* byl podřízen veliteli bezpečnostní policie u říšského protektora, byl zbaven povinnosti platit majetkové dávky a v civilněprávních sporech, ve kterých vystupoval, byly příslušné pouze německé soudy. Židovským náboženským obcím bylo však tímto nařízením též uloženo pečovat o veškeré Židy v oboru vystěhovalectví. Pražská židovská obec byla ostatním židovským obcím v protektorátu nadřízena a ty se musely podrobit jejím pokynům. Židovské náboženské obce však podléhaly doзору *Zentralstelle* a to na základě pokynů říšského protektora.

Od 28. července 1939 se Židé z Protektorátu Čechy a Morava směli do zahraničí vystěhovat pouze prostřednictvím *Zentralstelle*. Pro vývoz uměleckých předmětů zůstaly v platnosti příslušné předpisy z období druhé republiky (viz kapitola III. 4.). Dohledem nad dodržováním devizových a celních předpisů a pátráním po tzv. zatajovaném majetku včetně uměleckých předmětů byly ve spolupráci se služebnami gestapa pověřeny tzv. *Devisenschutzkommando* a *Zollfahndungsstelle*. V jejich pravomoci bylo takovýto majetek zajistit a následně konfiskovat. Osoby, které se dopustily přestupků vůči celním a devizovým předpisům, předávaly podle celkového rozsahu zajištěného majetku buď k řízení před příslušnými soudy nebo přímo na gestapo (viz causa O. Federera – kapitola V. 6.)

Druhá etapa v činnosti *Zentralstelle* je vymezena obdobím po 12. říjnu 1941 do konce války. Od října roku 1941 byly zahájeny hromadné deportace židovského obyvatelstva. *Zentralstelle* byla v souvislosti s prováděnými deportacemi zmocněna k likvidaci majetku deportovaných. Osoby zařazené do deportačního transportu byly ve sběrném táboře nuceny *Zentralstelle* udělit generální plnou moc, která ji zmocňovala k převzetí veškerého ostatního majetku, včetně depozit a jakéhokoli dalšího majetku, který byl v době transportu neznámý či zatajovaný. Tuto záležitost upravilo **Druhým nařízením říšského protektora o péči o Židy a židovské organizace ze dne 12. října 1941, (*22)** které nabylo účinnosti dnem vyhlášení, si říšský protektor vyhradil vydávání dalších opatření nutných k jeho provedení. Dne 27. listopadu 1941 bylo ve věstníku říšského protektora publikováno **Třetí nařízením říšského protektora o péči o Židy a židovské organizace ze dne 19. listopadu 1941. (*23)** Nařízení se týkalo nároků věřitelů a jiných oprávněných subjektů k majetku rozpuštěných židovských právnických osob a majetku židovských vystěhovalců převzatého k likvidaci *Zentralstelle* podle výše zmíněného Druhého nařízení říšského protektora o péči o Židy a židovské organizace ze dne 12. října 1941. Nároky těchto třetích osob zanikly ex lege, tedy ze zákona, a namísto toho bylo možné žádat o odškodnění z prostředků *Auswanderungsfondu*.

Na základě zvláštního Nařízení o ztrátě protektorátního občanství ze dne 2. listopadu 1942 (*Verordnung über den Verlust der Protektoratsangehörigkeit*), (*24) které vydal říšský ministr vnitra, financí a spravedlnosti, začalo pro Protektorát Čechy a Morava platit modifikované **Jedenácté nařízení k zákonu o říšském občanství ze dne 25. listopadu 1941**, které deportované zbavilo protektorátního občanství. Veškerý majetek deportovaných totiž podle § 3 zmíněného nařízení propadal ex lege ve prospěch říše a jeho likvidaci i nadále prováděla *Zentralstelle* (respektive *Zentralamt*), neboť uvedený majetek měl „*sloužit k podpoře všech účelů souvisejících s řešením židovské otázky.*“ (*25)

Další organizační opatření bylo přijato rozkazem velitele bezpečnostní policie a Sicherheitsdienstu dne 8. února 1943. (*26) Vzhledem k probíhajícím deportacím Židů a úbytku členstva, byly tímto rozkazem zrušeny všechny židovské náboženské obce a jejich administrativní agenda byla přenesena na nově zřízenou *Židovskou radu starších*, jako jedinou povinnou organizaci všech Židů. Její agenda prováděná z příkazu říšských úřadů spočívala v evidenci všech Židů v Čechách a na Moravě, v zajišťování deportací, pracovního nasazení, přebírání majetku apod. Židovská rada starších byla vedena německými úředníky.

Na konfiskaci židovského majetku po zahájení deportací se podílelo na základě dohody s *Zentralstelle* i *gestapo*. To prostřednictvím protižidovských oddělení svých služeben provádělo šetření jednotlivých případů tzv. posouvání či zatajování židovského majetku, ten však po jejich uzavření předávalo do správy *Zentralstelle*, respektive jejího Auswanderungsfondu. Z dříve konfiskovaného majetku jí však mohlo předávat i ten, ke kterému měla *Zentralstelle* plnou moc od deportované osoby. Totéž mohl činit i *Vermögensamt*.

III. 7. Základní právní normy ke konfiskaci uměleckých předmětů na území tzv. Sudet

Na územích českých zemí odtržených po Mnichovu byla konfiskace uměleckých předmětů prováděna na podkladě říšskoněmeckých norem. K tomuto účelu byly využívány: **Zákon o odejmutí majetku nepřátelského státu ze dne 14. července 1933 pro území přiřčené k Bavorské východní marce, Nařízení o odejmutí majetku nepřátelského státu v Rakousku (pro oblasti přiřčené k župám Oberdonau a Niederdonau) z 18. listopadu 1938 a Nařízení o odejmutí majetku nepřátelského státu v sudetoněmeckých oblastech z 12. května 1939. (*27)**

Po zahájení hromadných deportací od podzimu 1941 bylo universálně užíváno **11. prováděcí nařízení k zákonu o říšském občanství z 25. listopadu 1941**, podle něhož ztratila osoba židovského původu státní občanství, měla-li svůj obvyklý pobyt v cizině, tj. zdržovala-li se tam za okolností, ze kterých lze poznat, že tam neprodlévá jen přechodně. Se ztrátou občanství bylo spojeno i propadnutí majetku ve prospěch říše. (*28) Správa a ocenění majetku zabaveného Židům náležela říšskému ministerstvu financí, které tuto pravomoc přeneslo na úřady vrchních finančních prezidentů. Úřady vrchních finančních prezidentů přebíraly vyvlastněný majetek od místně příslušných služeben gestapa, jejichž prostřednictvím byla konfiskace prováděna.

Výše uvedená komplikovaná soustava norem a institucí představuje základní vymezení rámce, v němž probíhalo omezování vlastnických a jiných majetkových práv a následná konfiskace uměleckých předmětů. K přiblížení skutečného průběhu a rozsahu těchto protiprávních zásahů do majetku židovských subjektů je však nutné přiblížit způsob jak byly výše uvedené právní normy uplatňovány v praxi. (*29)

Poznámky:

- (1) Tuto zásadu přinesl již ústavní dekret prezidenta republiky o obnovení právního pořádku č. 11/1944 *Úředního věstníku československého* ze dne 3. srpna 1944. *Úřední věstník*

československý, roč. V, Londýn 1944, č. 3. K jeho výkladu viz Schwelb E.: *Obnovení právního pořádku*, Spolek čs. advokátů v zahraničí, Londýn 1945.

- (2) **Výnos Vůdce a říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava** byl publikován v *Říšském zákoníku* (RGBl.), Berlín 1939, díl I., s. 485. Byl též publikován ve *Sbírce zákonů a nařízení republiky Československé*. Praha 1939, č. 75, s. 373–376.
- (3) **Nařízení Vůdce a říšského kancléře ze dne 7. 6. 1939 o zákonodárném právu v Protektorátu Čechy a Morava** viz *RGBl.*, Berlín 1939, I., s. 1039. Též *VOBl. RP.*, Praha 1939, s. 37–38.
- (4) Této problematice se nejnověji věnuje Nováková H.: K některým otázkám k vydávání protižidovských předpisů v protektorátu Čechy a Morava. In: *Státmost česká a československá – Tradice a kontinuita, Acta Universitatis Carolinae – Iuridica* 1–2/1999, s. 153–160.
- (5) K právní povaze protektorátu viz např. *Protokol porady státních tajemníků, konané v říšském ministerstvu vnitra*, na níž byly projednány otázky organizace „Protektorátu Čechy a Morava“ na základě Hitlerových směrnic přednesených W. Stuckartem dne 25. března 1939. Kárný M. – Mílotová J. (ed.), *Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“*. *Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha*. Praha 1987, dok. č. 1 a 2, s. 1–17.
- (6) K výkladu tehdejšího rasového zákonodárství viz Svatuška L.: *Židovské předpisy v Protektorátu Čechy a Morava a vývoj rasového práva v Říši*. Linhart 1940 a Utermöhle, W.: – Schmerling, H.: *Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 1940. Viz též Pražák J.: Kdo se považuje podle nařízení Reichsprotektora o židovském majetku z 21. června 1939 za Žida?, *Právní praxe* č. 1, roč. 1939.
- (7) K jejich aplikaci v protektorátu viz Svatuška L.: c. d., zejm. s. 15, 38–49.
- (8) *VOBl. RP.*, Praha 1939, s. 46–48.
- (9) Tamtéž, s. 47. Viz též Nejedlý J.: Nařízení o správě hospodářských podniků a o židovském majetku. *Všehrd* 1939, č. 8.
- (10) *Sbírka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 1940, s. 337–342.
- (11) Pokyn H. Göringa ze dne 20. března 1939, viz Kárný M. – Mílotová J. (ed.), c. d., dok. č. 53, s. 131–132.
- (12) **Nařízení o zanechání nepřipustných zásahů do hospodářství v zemi Moravské šéfa civilní správy skupiny armád 5 ze dne 20. března 1939**. Publikováno in: *Lidové noviny* 21. března 1939. **Nařízení o zákazu disponování židovským majetkem šéfa civilní správy skupiny armád 3 ze dne 29. března 1939**. Publikováno in: *Venkov* 1. dubna 1939. Viz též Mílotová J.: *Protektorátní tisk a „židovská otázka“*. In: *Terezínské studie a dokumenty 1996*. Praha 1996, s. 151.
- (13) *VOBl. RP.*, 1940, s. 44–45.
- (14) *VOBl. RP.*, 1940, s. 45–47.

- (15) *VOBL. RP.*, 1940, s. 299. Podrobný výklad k jeho realizaci vydal Schmidt, H.: III. Dodatek, *Zajištění židovského majetku, IV. Díl, Komentář k sedmému prováděcímu výnosu ze dne 10. července 1940 k nařízení říšského protektora o židovském majetku ze dne 21. Června 1939.* Praha 1940.
- (16) *VOBL. RP.*, 1940, s. 41–43. Jeho výklad se řídil publikací: Stier R. – Schmidt R.: *Zajištění židovského majetku, VII. Díl, Vyřazení Židů z hospodářství protektorátu Čechy a Morava, Komentář k nařízení o židovském majetku a k nařízení o vyřazení Židů z hospodářství protektorátu Čechy a Morava. Přehled všech nařízení a výnosů.* Praha 1941.
- (17) **První prováděcí výnos k nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě k vyřazení židů z hospodářství protektorátu ze dne 26. ledna 1940.** *VOBL. RP.*, 1940, s. 43–44. **Druhý prováděcí výnos k nařízení Říšského protektora v Čechách a na Moravě k vyřazení Židů z hospodářství protektorátu ze dne 19. března 1940.** *VOBL. RP.*, 1940, s. 89. **Třetí prováděcí výnos k nařízení Říšského protektora v Čechách a na Moravě k vyřazení Židů z hospodářství protektorátu.** *VOBL. RP.*, 1941, s. 13–14.
- (18) *VOBL. RP.*, 1940, s. 496–497.
- (19) *VOBL. RP.*, 1939, s. 44–45.
- (20) Blíže viz Milotová, J.: Ústředna pro židovské vystěhovalce v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940. In: *Terezínské studie a dokumenty 1997.* Praha 1997, s. 10–29.
- (21) *VOBL. RP.*, 1940, s. 77–79.
- (22) *VOBL. RP.*, 1941, s. 555–556.
- (23) *VOBL. RP.*, 1941, s. 642–644.
- (24) *VOBL. RP.*, 1942, s. 301–302.
- (25) Tamtéž.
- (26) Krejčová, H.: Ältestenrat der Juden in Prag. In: Krejčová, H. – Svobodová, J. – Hyndráková, A.: *Židé v protektorátu.* c. d. 1997, s. 389–390.
- (27) ZA Opava, fond Vrchní finanční prezident, kart. 2077, Schnellbrief des Reichsministers der Finanzen ze dne 4. listopadu 1941.
- (28) Kocourek, L.: Osud Židů v Sudetské župě v obraze dochovaných pramenů. In: *Terezínské studie a dokumenty 1997.* Praha 1997, s. 72–88.
- (29) Zvláštním případem byla divoká arizace, ke které došlo na Ostravsku a při níž nebyly respektovány příslušné předpisy. Blíže srov. Kárný, M.: „Konečné řešení“. *Genocida českých židů v německé protektorátní politice.* Praha 1991, s. 39–47; Kárný, M.: Tábor Nisko a plán "říšského ghetta". In: *Nisko 1939–1994. Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“.* Ostrava 1995.

**IV. MECHANISMY KONFISKACE UMĚLECKÝCH PŘEDMĚTŮ, NAKLÁDÁNÍ S
NÍM (ZAJIŠŤOVÁNÍ, TŘÍDĚNÍ, EVIDENCE, REALIZACE A DISTRIBUCE;
INSTITUCE PODÍLEJÍCÍ SE NA TÉTO ČINNOSTI)**

IV. I. Kategorie konfiskovaného uměleckého majetku

Konfiskované umělecké předměty je z hlediska důvodů, které vedly k jejich zabavení možné rozdělit v zásadě do tří skupin:

- 1. Předměty z majetku osob, které se vystěhovaly s povolením okupačních úřadů po 15. březnu 1939 de facto do zahájení hromadných transportů 16. října 1941**
- 2. Předměty z majetku deportovaných osob**
- 3. Předměty z majetku osob zatčených v důsledku politické nebo rasové persekuce či z důvodu trestněprávní odpovědnosti**

Podle tohoto rozdělení byl osud konfiskovaných uměleckých předmětů určován de facto rozdělením kompetencí příslušných úřadů okupační správy, které se podílely na jejich vyvlastňování. **Zvláštní kategorii představují předměty z majetku osob, které se vystěhovaly v období tzv. druhé republiky, tedy ještě před německou okupací.** Tento majetek reprezentuje jistou výjimku, neboť, na rozdíl od ostatních tří skupin, ještě nepodléhal rozhodování okupačních úřadů. Řada tzv. darů za vývozní povolení v rukou státu se dodnes nachází ve sbírkách Národní galerie v Praze, případně v dalších pražských muzejních institucích, jiné jsou ve správě mimopražských veřejných sbírek, kde byly buď ponechány přímo původními vlastníky, nebo se sem dostaly převodem. Jsou ovšem doloženy též případy, kdy vlastník požádal o vývozní povolení, za jehož vydání odvedl vynucenou dávkou, avšak sbírku se mu již nepodařilo vyvézt. Kategorii uměleckých předmětů souhrnně označovaných jako „dary za vývozní povolení“ je věnována zvláštní oddíl této zprávy (IV. 1. 1.), včetně přehledu žadatelů, zpracovaného podle příslušných inventářů uložených v archivu Národní

galerie v Praze (viz kapitolu V. 9).

IV. 1. 1. Dary za vývozní povolení

Politické události ve druhé polovině třicátých let vedly z pochopitelných důvodů ke značnému pohybu uměleckého majetku. Zejména v letech 1938 a 1939 usilovala řada osob z různých důvodů o povolení vývozu výtvarných děl z území Československé republiky respektive Protektorátu Čechy a Morava. Je nesporné, že velkou část těchto žadatelů představovali lidé, kteří se obávali rasové perzekuce; jejich přesný podíl není možné stanovit, neboť příslušné úřady nevedly evidenci rasového původu žadatelů podle norimberských zákonů. Expertní tým v této souvislosti konzultoval a využil pramennou základnu uloženou ve Státním ústředním archivu Praha, (*1) v archivu Památkového úřadu Brno, (*2) a v Archivu Národní galerie v Praze. (*3)

Postup při podávání a vyřizování žádostí o vývoz uměleckých děl se v letech 1938/1939 v podstatě nelišil od procedury, zavedené již po ustavení Československé republiky. V zásadě šlo o potvrzení skutečnosti, že vyvážená umělecká díla nejsou památkami ve smyslu nařízení Národního výboru československého č. 13 1918 Sb. ze dne 29. října 1918. Vývoz sám byl vázán na povolení Ministerstva školství a národní osvěty. (*4) Zvýšený počet zájemců o vydání vývozního povolení si vynutil vydání další normy, konkrétně opatření Stálého výboru č. 255 1938 Sb. ze dne 27. října 1938. Toto opatření připouštělo uplatnit proti vývozu ze strany ministerstva námitku z hlediska vyššího veřejného zájmu. Za účelem „zajištění, ochrany a evidence památkových a uměleckých věcí“ mohlo ministerstvo „vydávati pro jednotlivé případy příkazy a zákazy ve veřejném zájmu nutné“. Rozuměly se tím zvláště povinnosti vlastníka hlásit změny v místě uložení uměleckých děl či povinnost nabídnout v případě prodeje tato díla přednostně státu. V praxi sahalo ministerstvo k těmto opatřením jen zcela výjimečně, nejznámějším případem uplatnění této regulace byla causa umělecké

sbírký Selmy Baštýřové (viz kapitolu V. 3.). Podle citované směrnice včetně opatření Stálého výboru se postupovalo i po roce 1945, a to včetně řešení některých restitučních případů v padesátých letech. (*5) V praxi žadatelé předkládali okolkované blankety se žádostí o vývoz místně příslušnému památkovému úřadu, konkrétně pro Čechy *Státnímu památkovému úřadu v Praze*, pro Moravu a Slezsko *Státnímu památkovému úřadu v Brně*, pro západní Slovensko *Státnímu památkovému referátu v Bratislavě* a pro východní Slovensko a Podkarpatskou Rus *Státnímu východoslovenskému muzeu v Košicích*. Podle dochovaných dokladů byly vládní kruhy od přelomu let 1938/1939 upozorňovány i na případy nelegálního vývozu uměleckých děl do zahraničí. (*6) Za vydání vývozního povolení neúčtovaly orgány státní správy zvláštní poplatky s výjimkou vyhláškami stanovené dávky za administrativní úkon. Vládní nařízení ovšem umožňovala po žadatelích chtít rovněž uhrazení nákladů za znalecké posudky, eventuelně i tzv. zvláštních výloh. (*7) Již v průběhu roku 1938 však zavedlo Ministerstvo školství a národní osvěty všeobecně respektovanou praxi, podle níž sice běžně a bez průtahů udělovalo povolení k vývozu, ovšem s výhradou, že obzvláště hodnotná díla věnoval žadatel po dohodě do veřejné sbírky, nebo složil určený finanční obnos do fondu na rozmnožování Státní sbírky starého umění v Praze, později nákupního fondu Národní galerie, respektive Českomoravské zemské obrazárny. I když tato praxe nebyla nikde explicitně vyjádřena, vycházela hodnota daru nebo výše peněžní částky z odhadní ceny vyvážené sbírky a pohybovala se v rozmezí cca 10–20 procent celkové sumy. V dobrozdání pro Zemské muzeum v Brně, datovaném 30. května 1939, ministerstvo výslovně zdůrazňuje, že „*tento postup neodvisí od rasové příslušnosti vývozcovy, nýbrž postihuje každého žadatele o povolení vývozu, a to bez rozdílu národnosti, náboženství nebo rasy*“. (*8) V dochovaném aktovém materiálu skutečně nebyly zaznamenány žádné náznaky toho, že by československé a později protektorátní úřady rozlišovaly žadatele podle rasových kritérií, nebo že by vůbec taková hlediska registrovaly. Důsledné rozlišování na „*árijsce*“ a „*neárijsce*“ se objevuje až od

roku 1940, kdy ovšem rozhodování o vývozu židovského majetku českým úřadům již nepříslušelo.

Ve fondu Ministerstva školství a (národní) osvěty (SÚA Praha) se zachovaly doklady k 96 případům žádosti o vývozní povolení z let 1938–1940 (viz kapitolu V. 9.). Pouze ve dvou případech je známo, že ministerstvo z důvodu veřejného zájmu vývoz zakázalo, jeden žadatel svou žádost dodatečně stáhl. Ve všech ostatních případech byl vývoz povolen, přičemž majitelé věnovali státu umělecká díla nebo finanční dary, někdy i obojí současně. Dochovaná agenda neumožňuje samozřejmě zjistit, zda se tyto celky skutečně podařilo vyvézt. Dary za vývozní povolení plynuly podle dosavadních zjištění jak do pražských muzeí (*Státní sbírka starého umění* (dnes Národní galerie v Praze), *Moderní galerie* (dnes Národní galerie v Praze), *Uměleckoprůmyslové muzeum*, *Národní muzeum*, *Muzeum hlavního města Prahy*), tak i do ústavů moravských (*obrazárně Zemského muzea v Brně* (dnes Moravská galerie Brno), *Městské muzeum Prostějov* atp.). Rozhodující zde byla, a to i ve smyslu ministerského dobrozdání, územní příslušnost k jednotlivým památkovým úřadům.

Prostudovaná agenda uložená v Archivu Národní galerie v Praze potvrzuje, že při vyřizování žádostí nebyla uplatňována žádná diskriminační kritéria, snad s výjimkou toho, že od žadatelů německé národnosti se vyžadovala podstatně vyšší finanční částka nežli od Čechů (ministerstvo ovšem poplatek zpravidla snížilo). Pokud neměly přihlášené předměty „galerijní hodnotu“, upustilo ministerstvo na návrh galerie zcela od vyžádání daru. Je nesporné, že v případě hodnotných uměleckých děl navrhovala galerie naopak darování takových kusů, jež by obohatily a doplnily její stávající sbírky.

Ze sekundárních poválečných svědectví vyplývá, že při této příležitosti se v některých případech uzavírala neformální ústní dohoda o budoucí restituci děl původním majitelům. Stejně tak docházelo k tomu, že díla, povolená k vývozu, byla ještě v Praze rozkradena Němci, kteří obrazy v některých případech opětovně nabídli ke koupi do SSSU. První záznam

o daru za vývozní povolení od židovského majitele je z 16. prosince 1938, poslední z 23. března 1940. Oficiální seznam, sestavený vedením SSSU/ČMZG pro potřeby gestapa, obsahuje údaje o 5 dárcích soch, 36 dárcích obrazů, 8 dárcích kreseb a 2 dárcích grafických listů (jména se v některých případech překrývají).

Soupis ze dne 30. srpna 1941 obsahuje údaje o 5 dárcích plastik, 47 dárcích obrazů, 8 dárcích kreseb a 2 dárcích grafických děl (jména se několikrát opakují, neboť jedna a táž osoba mohla být dárcem různých děl). Formou darů za vývozní povolení tak obdržela Českomoravská zemská galerie od židovských subjektů celkem 100 obrazů, 2 skládací oltáře, 7 plastik, 30 kreseb a 77 rytin „v celkové hodnotě asi 2 500 000.– K“. Veškerá tato umělecká díla byla formálně prohlášena za majetek německé říše, část z nich byla odvezena a část ponechána jako depozitum v galerii. Další administrativní kroky v této věci v průběhu protektorátu nebyly zjištěny. (*9)

Omezení vývozu sice započalo již v samém počátku existence Československé republiky, nicméně po Mnichovu v období tzv. druhé republiky došlo k významnému zásahu do předmnichovského právního řádu. Právní předpisy druhé republiky, tedy předpisy vydané po 30. září 1938, byly již podle ústavního dekretu č. 11/1944 *Úředního věstníku československého* o obnovení právního pořádku prohlášeny za předpisy, jež nejsou součástí československého právního řádu. Bylo tomu tak proto, že již „*nebyly vydány ze svobodné vůle československého lidu*“ a často směřovaly k omezování občanských práv liberálně demokratického předmnichovského Československa.

IV. 1. 2. Předměty z majetku osob, které se vystěhovaly s povolením okupačních úřadů po 15. březnu 1939

Období od 16. března 1939 do 16. října 1941 rozdělit do několika etap, z nichž první trvá od počátku okupace prakticky do 21. června 1939, kdy bylo vydáno *nařízení říšského protektora*

o židovském majetku a zavádělo ohlašovací povinnost veškerých cenností, kam spadaly i umělecké předměty v hodnotě nad 10.000,- K. (*10) Podle ustanovení tohoto nařízení bylo nadále zakázáno Židům tyto předměty nabývat, zcizovat a zastavovat bez povolení devizového referátu protektorátního ministerstva financí. Druhá etapa byla zahájena dnem nabytí účinnosti červnového nařízení (tj. 22. června 1939) a trvala prakticky do 1. října 1940, byl vydán úplný zákaz vývozu uměleckého majetku z území protektorátu (*11) a konečně třetí etapa trvala do faktického zahájení deportací – tedy do října 1941.

IV. 1. 3. Předměty z majetku deportovaných osob

Se vznikem protektorátu Čechy a Morava byla v Praze zřízena **hlavní úřadovna gestapa** (*Stapo Leitstelle*), do jejíž kompetence spadalo mimo jiné také vyřizování židovských žádostí o vystěhování. Dosažení co nejvyššího počtu židovských vystěhovalců bylo v tomto počátečním období existence protektorátu hlavní snahou německých okupačních úřadů. Toto přechodné období však netrvalo dlouho. Dne 21. července 1939 byla po vídeňském vzoru zřízena v Praze *Zentralstelle für Jüdische Auswanderung* (*Ústředna pro židovské vystěhovalectví*, dále jen *Zentralstelle*). (*12)

Vytvořením tohoto ústředního orgánu, jehož působnost byla zpočátku omezena pouze na Prahu a blízké okolí, avšak od 16. února 1940 jí byly podrobeny veškeré židovské záležitosti na území celého protektorátu, sledovali nacisté nejen organizování nuceného vystěhování Židů z protektorátu, ale zároveň také zavedení organizovaného odnímání židovského majetku. V souvislosti s touto činností *Zentralstelle* byl na základě *nařízení říšského protektora o péči o Židy a židovské organizace z 5. března 1940* zřízen *Auswanderungsfond für Böhmen und Mähren* (*Vystěhovalecký fond pro Čechy a Moravu* dále jen *Auswanderungsfond*), který měl statut veřejnoprávního fondu, do něhož byl zpočátku převáděn majetek židovských vystěhovalců, tj. těch, kteří požádali o povolení

k vystěhování (*Auswanderung*) po 16. březnu 1939. Do začátku 15. června 1942 – respektive do zahájení deportací 16. října 1941 (respektive 13. října 1941) – se jich vystěhovalo na 25.860. (*13) Po zahájení hromadných deportací protektorátních Židů 16. října 1941 (respektive 13. října 1941) byl do správy fondu převáděn rovněž majetek židovských vysídlenců a osob deportovaných do Terezínského ghetta, kteří podle § 2 nařízení o péči o Židy z 12. října 1941 byli povinni určit Ústřednu pro židovské vystěhovalectví za likvidátora svého majetku. (*14)

V návaznosti na zřízení institucí okupační správy *Zentralstelle* a *Auswanderungsfondu* byly v červenci 1939 zřízeny také jednotlivé referáty v rámci samotné *Židovské náboženské obce v Praze (Jüdische Kultusgemeinde in Prag;* od roku 1943 *Židovské rady starších /Ältestenrat der Juden/*), které byly pověřeny fyzickým prováděním úkolů spojených s vysídlováním a deportacemi Židů. Nacisté tak vytvořili absurdní situaci, kdy sami Židé byli nuceni podílet se na procesu vlastní eliminace. I v tomto případě nacisté do jisté míry opět navazovali na své vídeňské zkušenosti. Obec byla nucena převzít veškeré administrativní úkoly spjaté se správou veškerých židovských věcí včetně zajišťování chodu eliminačního procesu – tj. evidence židovského obyvatelstva (spadala pod oddělení *Evidence židů*), správy majetkových příznání (zajišťovalo oddělení *Zvláštní akce, správa majetkových příznání, šicích strojů a nepřenositelných hudebních nástrojů. Vyhlášky*), vystěhování a transportů (tuto sféru spravovalo *Oddělení vystěhovalecké, cestovní a transportní*, které se mělo stát protějškem *Palestinského úřadu*, jehož úkolem bylo rovněž zajišťovat vystěhování Židů, a to do Palestiny, přičemž ovšem, k nelibosti nacistů, naráželo na překážky kladené ze strany britské mandátní správy palestinského území). V souvislosti s přípravou zahájení hromadných deportací na obci vzniklo z rozkazu *Zentralstelle* 13. října 1941 největší oddělení *Treuhandstelle bei der Zentralstelle für Jüdische Auswanderung* (později v souvislosti s přejmenováním *Zentralstelle* byl změněn i název *Treuhandstelle*, která byla pod její

správou na *Treuhandstelle beim Zentralamt zur Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren*.

Úkolem *Treuhandstelle* bylo starat se o majetek, který po sobě zanechávali deportovaní. *Treuhandstelle* spravovala klíče od zapečetěných bytů, evidovala v těchto bytech mobiliář, včetně uměleckých předmětů, organizovala třídění a distribuci movitého majetku. Základní třídění bylo prováděno podle druhu předmětů, přičemž umělecké předměty (obrazy, plastika, nábytek, koberce, porcelán, sklo, knihy, hudební nástroje a další cennosti zanechané v bytech po deportovaných) podléhaly oceňování zvláště pověřených znalců. Movité předměty zajištěné v bytech byly dále distribuovány do jednotlivých skladišť, umělecké předměty byly tříděny podle hodnoty určené znalcem. Při odhadech byly předměty rozdělovány do čtyřech kategorií podle umělecko-historické hodnoty, které byly **obecně platné** při zabavování jakéhokoli uměleckého majetku.

- I. **umělecky zvláště cenné předměty**
- II. **cenné pro českomoravský prostor**
- III. **umělecky cenné, avšak bez zvláštního významu pro českomoravský prostor**
- IV. **bez umělecké hodnoty (*15)**

Podle rozřídění do jednotlivých kategorií byl určován další osud uměleckých předmětů. Předměty náležející do první kategorie, které byly označeny za zvláště umělecky cenné, byly předměty muzeální hodnoty, které mohly být vybrány v první řadě pro vůdce a jím budované muzeum v Linci (tzv. **Sonderauftrag Linz**). Předměty spadající do druhé kategorie představovaly předměty muzeální hodnoty, u nichž bylo žádoucí jejich zařazení do veřejných sbírek na území protektorátu. V případě třetí kategorie se jednalo o předměty, které mohly být vyčleněny pro **zpeněžení (Verwertung)** realizované prostřednictvím některé z institucí k tomuto účelu na území protektorátu určených (viz kapitolu IV. 4. 2.). (*16) Předměty čtvrté kategorie, označené za předměty postrádající jakoukoli uměleckou hodnotu, byly většinou

převáděny do skladů s volnějším režimem, odkud mohly být dílem rovněž odprodávány a dílem vydávány například pro vybavení bytů **říšských válečných poškozců – Bombenbeschädigten** (k tomu viz blíže kapitolu IV. 4.).

Zcela zvláštní kategorii přitom tvořila **judaika**, židovské památky pocházející jednak z majetku zrušených obcí jednak z majetku individuálních vlastníků. Do této kategorie spadaly rituální předměty z vybavení českých a moravských synagog, modliteben a židovských domácností. Tyto předměty byly shromažďovány ve skladištích *Treuhandstelle* a od roku 1942 byly postupně přebírány do sbírek nacisty znovuobnoveného *Ústředního židovského muzea v Praze (Jüdisches Zentralmuseum in Prag)* (viz kapitolu IV. 4. 4. 2.).

(*17)

IV. 1. 4. Předměty z majetku osob zatčených v důsledku politické nebo rasové persekuce či podle ostatních trestněprávních norem

Předměty z majetku osob zatčených v důsledku politické nebo rasové persekuce či v důsledku aplikace ostatních trestněprávních norem podléhaly naprosto týmž kritériím třídění, která byla popsána v předchozím odstavci, avšak zásadně se lišil způsob jejich zajištění a správa. Zajištění v těchto případech probíhalo policejní cestou prostřednictvím hospodářských oddělení *hlavních úřadoven gestapa (Staatspolizeileitstellen, zkráceně StaPo Leitstellen)* a od podzimu 1941 byl tento majetek převáděn do správy *Vermögensamt*, který byl zřízen Výnosem říšského protektora ze dne 2. září 1941 a pověřen správou a případným zpeněžením nepřátelského majetku konfiskovaného ve prospěch říše. Tímto způsobem byl zajišťován také majetek všech „nelegálních emigrantů“, tj. Židů, kteří emigrovali v době od 1. ledna 1939 do 10. července 1939, a to včetně uložených depozit.

Zvláštní skupinu konfiskátů představují předměty zabavené zvláštními policejními štáby *Einsatzstab I – Rinnebach* a *Einsatzstab II – Jurk*. Úloze těchto zvláštních policejních

jednotek v konfiskačním procesu a při evidenci mobiliářů památkově cenných objektů je věnována v rámci této zprávy samostatná pozornost (viz kapitolu IV. 4. 1. 1. a IV. 4. 1. 2.).

Poznámky:

- (1) Fondy Ministerstvo školství a národní osvěty, Státní památková správa.
- (2) Fond Státní památkový úřad pro Moravu a Slezsko, Prezidiální spisy.
- (3) Fondy Státní sbírka starého umění, Národní galerie v Praze – Českomoravská zemská galerie 1939–1945.
- (4) Výnos ministerstva financí ČSR čj. 97.359/25–IVB/12 ze dne 21. července 1925, adresovaný na všechny čs. celní úřady.
- (5) Srov. dopis Ministerstva školství a národní osvěty Státnímu památkovému úřadu v Praze čj. B–30.020/46–III/2 ze dne 4. března 1947. SÚA Praha, fond Státní památková správa, sign. 30 PAM, Vývoz, kart. 635.
- (6) Srov. SÚA Praha, fond Presidium ministerské rady, sign. 456/83, kart. 2811.
- (7) Konkrétně se jednalo o čl. V vládního nařízení č. 248/1935 Sb. a o § 14 vládního nařízení č. 248/1935 Sb.
- (8) Archiv Památkového úřadu Brno, fond Státní památkový úřad pro Moravu a Slezsko, Prezidiální spisy 1939, kart. 5.
- (9) ANG, fond Českomoravská zemská galerie, fasc. V/1941.
- (10) Viz kapitola III. 5.
- (11) Nařízení říšského protektora o ochraně kulturních památek v Protektorátu Čechy a Morava, viz kapitolu III.
- (12) *Zentralstelle für Jüdische Auswanderung (Ústředna pro židovské vystěhovalectví)* byla založena podle vídeňského vzoru Adolfem Eichmannem, vedoucím oddělení IVB4 *Reichssicherheitshauptamt, RSHA (Hlavní říšský bezpečnostní úřad)* zvláštním vůdcovým pověřencem pro řešení židovské otázky. V srpnu 1942 byla *Zentralstelle* přejmenována na *Zentralamt für Regelung der Judenfrage (Ústřední úřad pro úpravu židovské otázky)* Do kompetence *Zentralstelle / Zentralamt* spadal mimo vyřizování žádostí o vystěhování a správu majetku židovských vystěhovalců také přeškolovací tábor pro Židy v Lípě u Havlíčkova Brodu a správa terezínského ghetta. Vedením *Zentralstelle* byl zpočátku pověřen velitel německé bezpečnostní policie v Praze (Befehlshaber der Sicherheitspolizei – SiPo) dr. Walter Stahlecker. Velmi záhy byl vedením úřadu pověřen Hans Günther, který v této funkci setrval až do 5. května 1945. K okolnostem zřízení *Zentralstelle*, o jejích proměnách a kompetencích blíže Krejčová, H.: Židovská náboženská obec za války. In: Krejčová, H. – Svobodová, J. – Hyndráková, A.: *Židé v protektorátu* c. d. 1997, s. 8–10.

- (13) Tento statistický údaj je obsažen ve zprávě o demografickém členění a o úbytku židovské populace v Protektorátu Čechy a Morava v období od 15. března 1939 do 15. června 1942, způsobeném vystěhováním, deportacemi a úmrtími. Zpráva nazvaná *Die Juden im Protektorate Böhmen und Mähren vom 15. März 1939 bis 15. Juni 1942* je v plném znění, včetně překladu, přetištěna in: Krejčová, H. – Svobodová, J. – Hyndráková, A.: *Židé v protektorátu*. c. d. 1997, s. 51–66; xerokopie originálního strojopisu a grafu uložena v Ústavu soudobých dějin, Sbirka židovských studií.
- (14) Termínu „vysídlení“ (*Abwanderung*) bylo nacisty používáno v souvislosti s označením prvních pěti transportů pražských Židů do ghetta v Lodži a jednoho transportu z Brna, který směřoval do ghetta v Minsku.
- (15) Podle policejního přípisu z 2. července 1943 – *Vermerk der Höhere SS- und Polizeiführer beim Reichsprotector in Böhmen und Mähren* – týkajícího se zpeněžení uměleckých předmětů ze Židovského majetku (*Verwertung von Kunstgegenständen aus jüdischem Besitz*), SÚA Praha, fond 109-4-1496.
- (16) Nastaly však i situace, kdy díla, původně označená za předměty druhé kategorie a umístěná jako říšské zápůjčky do sbírek muzeí a galerií na území protektorátu, byla ze sbírek těchto institucí dodatečně vyjmuta a zpeněžena (viz kapitolu IV. 4. 4. 3.).
- (17) K tomu blíže viz kapitolu IV. 4. 4. 2.

IV. 2. Postup zjišťování uměleckých předmětů z majetku deportovaných osob

V souvislosti s připravovanými hromadnými deportacemi bylo nařízeno Židovské náboženské obci v Praze provést novou, potřebám sestavování transportů lépe vyhovující registraci protektorátních Židů. Tato akce byla zahájena 1. října 1941 a v rámci ní dostal každý registrovaný své registrační číslo. Toto číslo bylo zaznamenáno spolu se všemi osobními údaji na registrační kartě, která kromě toho obsahovala rovněž údaje o majetku (nemovitosti, hotovost, bankovní hotovost, pohledávky, cenné papíry, šperky, nábytek a spotřební předměty, hypotéky, dluhy). Při registraci musel rovněž každý odevzdat majetkové přiznání s podrobnými údaji o hodnotě především movitého majetku. Registrace trvala v Praze zhruba dva měsíce – tedy do listopadu 1941. V návaznosti na její dokončení započaly registrace venkovského židovského obyvatelstva, které prováděly venkovské Židovské náboženské